

PRIOLOG OBRADI OTPORA NOVOJ VLASTI U OKRUGU CETINJSKOM POTKRAJ 1918. I TOKOM 1919. GOD.

Prof. dr Dragoje Živković

U novostvorenu jugoslovensku državu — Kraljevstvo SHS, Crna Gora je ušla na neuobičajen način kakav u prošlosti nije bilo moguće predvidjeti. Iako je njen narod taj ulazak priželjkivao ne manje od bilo kojeg drugog jugoslovenskog naroda,¹ igrom sudbine, u tu državnu zajednicu uvela ga je posredno Kraljevina Srbija. Kao što je poznato, Crna Gora je odlukom tzv. »Velike narodne skupštine« u Podgorici,² s kraja novembra 1918. godine bila prisajedinjena Kraljevini Srbiji, ustvari anketirana kao »bratska teritorija«, da bi kao njen »nedjeljivi dio« bila uključena u Kraljevstvo SHS. Tako je jedna suverena zemlja, saveznik pobjedničkih sila u ratu, od njih samih bila grubo kažnjena za podnesene žrtve i aktivno učešće u njemu (na strani pravde).

Danas se u istorijskoj nauci pokušava naći opravdanje za odluku savezničkih sila koje su se, istina ne bez mimoilaženja,³ na kraju ipak saglasile da likvidiraju crnogorsku državu. Sa stanovišta istorijske perspektive postoji jednodušan stav istoričara da su se na kraju prvog svjetskog rata bili

¹ U proglasu *Jugoslavenima*, objavljenom početkom oktobra 1918. godine, kralj Nikola i njegova vlada, faktički konfinirani u Neju kod Pariza, izrazili su svoje zadovoljstvo, što će uskoro biti stvorena državna zajednica jugoslovenskih naroda. U dijelu u kojem izražava svoj odnos prema tom predstojećem činu, kralj Nikola ističe: »Kad sam krajem jula 1914., objavio rat Austriji, rekao sam: 'Tržem mač za ujedinjenje Jugoslovena'. Borih se do života i skrhana mača, pa ipak, evo, Bogu slava, vidjeh ostvarenje mojih zamisli, vidjeh Jugoslaviju jedru, oslobođenu. Zamišljam je već veliku, naprednu i prosvječenu, kako se razvijaju u demokratskom duhu na udivljenje civilizacije i slobodnih ljudi. Evo me, braćo, danas kao vazda s vama, uz vas« (Glas Crnogorca, 8 (21). X 1918, br. 56).

² Ulaskom srbijanskih trupa pod plaštom »savezničkih« u Crnu Goru na kraju 1918. godine, ova zemlja bila je zapravo nanovo okupirana. Jedan od vidova te okupacije bio je primjena Ustava i zakonâ Kraljevine Srbije na područje Crne Gore u okvirima njenih granica prije balkanskih ratova. Vlada tadašnje Kraljevine Srbije, koja je još na Krfu skrojila strategiju likvidacije crnogorske države, konsekventno se pridržavala toga plana. Prije svega, trebalo je zaobići sve mehanizme crnogorskog državnog legitimiteta i podvesti ovu zemlju pod ukupnu regulativu Kraljevine Srbije. Shodno tome, odlučeno je da se crnogorsko »narodno predstavništvo« »bira« na načelima važećim za Veliku (ustavotvornu) narodnu skupštinu koncipiranu Ustavom Kraljevine Srbije. Analogno tome bila je potkraj 1918. godine »konstituisana« »Velika narodna skupština u Podgorici).

³ Dr Dragoljub Živojinović je u više svojih radova, koji se odnose na istoriju Crne Gore 1914—1920. godine, posebno u radu *Pitanje Crne Gore i Konferencija mira 1919. godine*, (Glasnik Cetinjskih muzeja (GCM), 1977, X. 5—95)

stekli uslovi da se Crna Gora odrekne svoje državnosti u interesu sebe same i cijele jugoslovenske zajednice. Neslaganja i diferenciranja među njima nastala su, pak, u pogledu tretmana i tumačenja narodnog identiteta i istorijskog subjektiviteta Crne Gore i Crnogoraca. Pripadam onoj grupi koja smatra, oslanjajući se na osnovanu istorijsku argumentaciju, da su Crnogorci samosvojan etno-istorijski narod, čiji je put nastanka i razvitka bio posve drukčiji od onog koji je tipičan za formiranje klasičnih nacija XIX vijeka.⁴

Tradicionalno jedinstvo Crnogoraca, globalno uzeto, bilo je još prije prvog svjetskog rata nagrizeno i olabavljeno, zbog klasnog raslojavanja i drugih činilaca. Društveno-ekonomske protivurječnosti građanskog društva u povoju sve su bile uočljivije. To se moralo odraziti i na politički život, pogotovu stoga, što su se u državno ustrojstvo i mehanizam vlasti teško probijale napredne ideje i demokratski duh. U tome treba tražiti uzroke što se jedan broj inteligencije, osobito onog njenog dijela koji je školovan u Srbiji, eksponirao kao otvorena opozicija vladajućem poretku. Opozicionarstvo crnogorskih školaraca dobro je bilo poznato predsjedniku vlade Kraljevine Srbije, Pašiću, i njegovoj vladajućoj garnituri. On je te ljude prije i u toku rata prihvatao i pripremao, da bi ih po njegovom završetku dobro iskoristio kao instrumenat i prethodnicu za sprovođenje svojih aneksionističkih i asimilatorskih planova prema Crnoj Gori.

Na kraju prvog svjetskog rata bile su se stekle okolnosti da crnogorski narod nije znao kamo da krene, kako da se politički opredijeli. U poziciju dezorijentacije doveli su ga saveznici, posebno Kraljevina Srbija, koja se preko svojih ekspoziura pripremala da ga porobi. Tek od trenutka kad su jedinice srpske vojske u sastavu najprije Skadarskih, potom Jadranskih trupa zaposjele Crnu Goru, narod se suočio s činjenicom da je faktički nanovo porobljen. U takvim okolnostima neizbježno je moralo doći do snažnih unutrašnjih previranja i polarizovanja naroda u dva tabora. Ta svrstavanja nosila su, istina, u sebi klicu starih zadjevica, ali su se u praksi iskazala kao plod poredjeljenja prema novoj privremenoj vlasti. Ova polarizacija je zakasnila stoga, što narod u toku rata nije bio u stanju da sazna istinu o ono-

---

pokazao da je u taboru saveznika bilo dosta mimoilaženja u vezi poratnog statusa Crne Gore. Iako je i među njima bilo neslaganja u pogledu sprovođenja određenih konkretnih društveno-političkih mjera, ipak su na jednoj strani bile Francuska i Velika Britanija, koje su odobravale i podržavale politiku Srbije prema Crnoj Gori, a na drugoj SAD i Italija, koje (naravno ni one, ne slažući se u svemu) su dugo zagovarale pravo crnogorskog naroda na samoopredjeljenje, da bi uz koncesije obećane Italiji Londonskim ugovorom 1915., odnosno Rapalskim mirom 1920. godine, odustale od svojih principijelnih zahtjeva u pogledu statusa Crne Gore i priklonile se francusko-britanskom stanovištu o ustupanju Crne Gore Kraljevini Srbiji, jednostavnim utapanjem u nju, što je trebalo da prethodi proglašenju Kraljevstva SHS.

⁴ U nekoliko mojih radova, pokrećem pitanje entiteta i istorijskog kontinuiteta Crnogoraca: Najnovija istorija crnogorskog naroda, Stvaranje, 1977, 6, 929—973; Kardeljevo poimanje nacionalnog u socijalizmu, Stvaranje, 1980, 1, 71—77; Doprinos spoznaji porijekla Crnogoraca, Stvaranje, 1981, 3, 385—391; Marksiistička valorizacija crnogorskog kulturnog nasljeđa, Praksa, 1981, 4, 183—195; i posebno u tekstu. Da li je crnogorsko »srpstvo« sadržinski vid nacionalnog iskazivanja Crnogoraca, koji je u štampi. O tome ima naravno i znatan broj značajnih priloga drugih autora. To što je dosad urađeno može da posluži kao podsticaj za dublja i svestranija istraživanja koja bi trebalo da to pitanje definitivno naučno razriješe.

me što su mu pripremali saveznici, a što je trebalo da verifikuje Pariska mirovna konferencija. Pravo da saznaju istinu o sudbini svoje zemlje Crnogorcima je bilo uskraćeno time, što su legitimni organi njihove države bili konfinirani u Neju kraj Pariza. Vijesti koje su pak do njih dopirale iz drugih izvora bile su sračunate da ih dezinformišu i obmane.

Ono čime su saveznici podarili Crnu Goru i njen narod na kraju prvog svjetskog rata, bila je nova okupacija.⁵ Mandat za tu okupaciju saveznici su

⁵ U principu, svaki neligitimni, spolja nametnuti poredak organizovan nad jednom, od strane druge zemlje, ima status okupacionog sistema, nezavisno od političkih programskih parola i deklaracija, kojima se ta druga zemlja želi predstaviti potčinjenom narodu. Nova okupacija nametnuta crnogorskom narodu na kraju prvog svjetskog rata, znatno mu je teže pala od prethodne, austrougarske. To stoga, što je došla poslije dugih i teških ratnih godina, kad se crnogorski narod našao na ivici fizičke egzistencije. A kad se tome doda da je Crna Gora ušla u rat da bi sav ljudski i materijalni potencijal, bez ikakvih uslova stavila u odbranu napadnute Srbije, onda je okupacija uspostavljena od strane vladajućih vrhova te zemlje, crnogorskom narodu, morala znatno teže pasti. U ime srpske vlade i Vrhovne komande organizovanje (u početku) privremene okupacione vlasti bilo je povjereno Svetozaru Tomiću, Janku Spasojeviću i Petru Kosoviću (ubrzo im se pridružio i Milisav Raičević), srpskim državljanima, koji su se početkom oktobra 1918. godine u Peći proglasili samozvanim Izvršnim narodnim odborom za Crnu Goru (to ime je preuzeo izvršni organ kojega je imenovala »Velika narodna skupština« u Podgorici krajem novembra 1918. godine). Ovo tijelo imalo je kod sebe spisak bjelaša i njihovih pristalica u svim mjestima Crne Gore, koji su bili spremni da se stave u službu okupacionog režima. Prema unaprijed utvrđenom planu civilna vlast na području cijele Crne Gore bila je organizovana od domaćih ljudi, pristalica bezuslovnog prisajedinjenja (aneksije) Crne Gore Srbiji. Iz toga proizlazi da je bila u pitanju tipična okupaciona vlast sa neprikrivenim porobljivačkim pretenzijama. Uostalom, sama ta vlast produkovala je više dokumenata, koji dolazak srpskih trupa u Crnu Goru krajem 1918. godine nazivaju doslovce okupacijom što je odgovaralo istorijskoj istini. Ukupni postupci nove vlasti iskazivali su okupacioni odnos prema narodu. S ciljem da se saveznicima nametne utisak o tome da Crnogorci zaista ne žele da se kralj Nikola vrati u zemlju, komandant Jadranskih trupa, general Dragutin Milutinović, daje odriježene ruke pomenutom tzv. »Izvršnom narodnom odboru« organu samozvane »Velike narodne skupštine« u Podgorici, da suzbija nezadovoljstvo naroda, koji se opoziciono opredijelio prema postupcima okupacionog režima. O oblicima ispoljavanja otpora koji su Crnogorci pružali okupacionom poretku, general Milutinović je izvijestio načelnika Štaba Srpske vrhovne komande, generala Z. Mišića, od kojeg je 19. XI (2. XII) 1918. godine dobio ovakav odgovor: »Nastojte najenergičnije i svim sredstvima da se na teritoriji koju je naša vojska OKUPIRALA uguši svaka agitacija (misli antiokupacijska — D.Ž.). Za ovo vam stoje na raspoloženju sva sredstva kojima raspolazete bez ikakvog obzira. Načelnik Štaba, vojvoda Živojin Mišić« (Podvukao — D. Ž. — Božidar-Božo Vuković, Rat Crne Gore protiv Turske i Bugarske 1912—1913 i Rad Crne Gore na uniji i saradnji sa Srbijom, Cetinje, 1971, 179). Okupaciona vlast uvedena u Crnoj Gori u ime Kraljevine Srbije na kraju 1918, ničemu se ne mijenja ni po proglašenju nove jugoslavenske države — Kraljevstva SHS. Bilo je, u odnosu na poziciju Crne Gore samo promijenjeno ime te države, a vršioći vlasti ostali su isti. Tačnije, iza novog državnog imena prikrivena je samo velikosrpska državna hegemonija, koju su znažno osjetili i drugi nesrpski narodi i narodnosti, a kad se uzme u obzir i klasna komponenta, ni sam srpski narod od nje nije bio pošteđen. Ali, ostali jugoslovenski narodi bili su i klasno i nacionalno ugnjeteni, a Crnogorcima i Makedoncima bilo je teže od drugih, jer su se morali boriti protiv nacionalnog obezličavanja i nasilnog utapanja u srpsku naciju. — Okupaciona vlast srpske buržoazije u Crnoj Gori trajala je od kraja 1918. do izglasavanja, odnosno primjene Vidovanskog ustava 28. juna 1921. godine. Zapravo, sve do tada u Crnoj Gori su primjenjivani zakoni Kraljevine Srbije, nezavisno od toga, što je nova država od 1. decembra 1918. godine nosila ime Kraljevstvo SHS.

povjerali Kraljevini Srbiji. Pri uspostavljanju nove vlasti ona se poslužila prevarom. Stavila je u pokret mašineriju lažne propagande kojom je trebalo kompromitovati crnogorskog kralja i vladu u izbjeglištvu. Podmetane su im mnoge neistine i klevete. Tvrdilo se da su šurovali s Centralnim silama, da je iz tih kontakata proizišlo potpisivanje navodnog »tajnog ugovora« o separatnom miru, da su vlada i kralj izdali narod i pobjegli da spasavaju svoju kožu, da je njihovo djelo »žensko upuštanje« Lovčena i još mnogo toga što je spadalo u domen izmišljotina i podvala.⁶ Tim i takvim sredstvima trebalo je kompromitovati zvaničnu Crnu Goru, kako bi je zbog tih i drugih »nedjela« stigla zaslužna kazna. Sve je to u narodu unosilo veliku pometnju i nesnalaženje. Na kraju prvog svjetskog rata Crnogorci su se našli pred najdramatičnijim trenutkom u svojoj dotadašnjoj istoriji. Umjesto slobode na koju su s pravom računali, čekali su ih novi okovi, koji su ih gurnuli u građanski rat sa neprocjenjivo teškim posljedicama. U trenutku dok još nijesu bili u stanju da se snađu i priberu, nova vlast je požurila da ih pocijepa, da jedan dio njih veže za sebe i da ih postroji protiv onog dijela, koji se od samog početka odupro okupacionim metodama vladanja. Ona je svoju zamisao i ostvarila. Politički aktivni dio crnogorskog naroda polarizovala je u dva tabora. Jedan su sačinjavali tzv. bjelaši, dio crnogorske intelektualne omladine pretežno školovane u Srbiji, koji se stavio na raspolaganje okupa-

---

⁶ Potkraj 1915. i početkom 1916. godine predsjednik srpske vlade, Pašić, i njegovi politički mehanizmi trebalo je da dobro pripreme ostvarivanje najdalekosežnijih, najvažnijih poteza u pogledu likvidacije crnogorske države i stvore pogodno tle za njeno porobljavanje. Glavni strateg Pašić izveo je taj plan vrlo dobro uz pomoć svoje diplomatije na strani i uz oslonac na Petra Pešića, načelnika Štaba Crnogorske vrhovne komande. U vezi s tim zahvatima treba podsjetiti da je glavnina crnogorske vojske, tj. više od dvije trećine njenih snaga, djelovala na sektoru od Mojkovca do sjeverne Albanije, umjesto da bude brzo prestrojena na jugozapadni front (lovčenski sektor) radi odbrane od austro-ugarskih snaga, koje su u tom pravcu nadirale. Danas je poznata obimna dokumentacija iz koje se vidi da je rastrojstvo i dezorijentaciju crnogorske vojske planski i smišljeno sprovodila Pašićeva vlada i Srpska vrhovna komanda preko svojeg izvršioca u Crnoj Gori, P. Pešića. Zapravo, nakon što je odstupila srpska vojska preko Crne Gore i Albanije, trebalo je onemogućiti prestrojavanje crnogorske vojske na jugoistočni front i onaj njen neznatni dio koji je branio Lovćen dovesti u poziciju da sa što manje otpora kapitulira. Paralelno s izvođenjem toga plana u izgadnjeljoj, samoj sebi prepuštenoj, bez materijalne pomoći saveznika (koja je išla preko srpske vlade pa je stoga bila uskraćena), crnogorskoj vojsci je uveliko širena defetistička kampanja o »izdaji« zemlje koju su izvršili kralj Nikola i njegova vlada. Ta intenzivna kampanja koja je u obliku plime širena u redovima crnogorske vojske i naroda, temeljila se na tri izmišljotine. (1) Najprije je vješto lansirana glasina da se Crna Gora dugo pripremala i na kraju potpisala »tajni ugovor« o separatnom miru sa Austro-Ugarskom, čime je izvršila čin »sramne izdaje«. (2) Kralj i njegova vlada, iz navodno egoističkih pobuda, doveli su vojsku u položaj da bez borbe kapitulira i tako »ženjski upušti« Lovćen, da ga prvi put u istoriji pregazi zavojevačka čizma. (3) Odgovorni državni organ na čelu s kraljem optuženi su što nijesu naredili crnogorskoj vojsci da odstupi zajedno sa srpskom. Ta kampanja je bila vrlo vješto iskonstruisana i dobro smišljena, udarajući po onome u čemu su Crnogorci bili najosjetljiviji. Nikako nijesu mogli da podnesu da neko dirne u njihovu hrabrost žave bilo je ono što, u odnosu na njihovu etiku, nije moglo da se poredi ni sa patriotizmom, u njihove ratničke vrline. Pripisivati im još izdaju naroda i drakvim drugim porocima. Iako su u ogromnim količinama rasturani leci s pomenutim optužbama u redovima vojske i naroda, iako se tim klevetama s političke tačke gledišta i uticaj na savezničke zemlje, postiglo ono što se željelo, iako su sve te tvrdnje bile prihvaćene u historiografiji, savremena istorijska nauka ne bi trebalo da joj defetističkoj fami povjeruje, od čega ona nije čista.

cionom režimu i podupirao njegovo učvršćenje. Drugi su sačinjavali tzv. zelenaši, uglavnom grupa oficira i činovnika bivše crnogorske države, koji su se zatekli u zemlji i onih koji su se vratili iz austrougarskog zarobljeničtva. Po svojim političkim uvjerenjima oni su se stavili nasuprot protagonista novog okupacionog poretka, opredjeljujući se kao politička opozicija.

Uspostavljanjem novog okupacionog poretka Crna Gora je bila uvučena u teški, dugi građanski rat sa negativnim recidivima koji se još i danas osjećaju.

Tadašnju sudbinu Crne Gore i naroda dijelio je i njen viševjekovni glavni grad, sveden tada na rang okruga — Cetinje. Već prvi susret Cetinjana s prethodnicom nove vlasti — vojnom jedinicom koja je u grad umarširala 3. oktobra 1918. godine, bio je neprijatan, morao je iritirati i ostati dugo u pamćenju. Naime, vojni starješina ove jedinice, major Svetolik Nikolić, odmah po ulasku u grad izdao je naredbu br. 1, u kojoj se podvlači: da »U izvršenju naredaba Vrhovne komande srpske vojske, po čijem nalogu jugoslovenske trupe u Crnu Goru ulaze«, on kao »nosilac reda, mira i pravde«, naređuje:

»1) Zabranjujem nošenje oružja i municije svima onima, koji nisu od mene i mojih organa na nošenje istih ovlašćeni;

2) Svako pucanje i šenlučenje zabranjujem;

3) Izlazak iz kuća i slobodno kretanje po ulicama i putevima posle 7 sati uveče zabranjujem sve do 5 sati ujutru;

4) Postavljenim organima vlasti mora se ukazati bezuslovna poslušnost;

5) Svako narušavanje reda i mira, bilo pljačkanjem, bilo uznemiravanjem mirnih građana ili makakvim drugim načinom, najstrožije zabranjujem;

6) Svi oni, koji bi imali makakvu molbu ili traženje, imaju se obratiti vojnoj komandi mjesta, koja je smještena u zgradi Opštine varoške;

7) Svaki onaj koji se ogriješi o red, poredak i zakone biće odmah uhapšen i predat sudu na suđenje».⁷

Takav postupak komandanta mjesta morao je izazvati opšti revolt stanovnika Cetinja, zapravo svih onih koji su se do ulaska srpske vojske držali neutralno. Ljudi se nijesu mogli načuditi čudu, postavljajući sebi pitanje — s kakvom to misijom dolaze srpske trupe pod firmom »jugoslovenskih« u njihovu zemlju i njihov glavni grad. Na taj neuobičajeni oglas s kakvim nijesu imali prilike ranije da se sretanu, reagovali su negodovanjem i zaprepašćenjem. To je dalo povoda pristalicama nove vlasti da stupe u akciju i počnu sa sumnjičenjima, prokazivanjima i hapšenjima.⁸ To je bio prvi izazov narodnom nezadovoljstvu. Ono se i objektivno povećavalo. Novi režim se i sam suočio s nepremostivim teškoćama. Nije mogao preduzeti nijedan potez kojim bi se narodu predstavio u boljem svjetlu. Sve mjere koje je preduzimao svodile su se jedino na obezbjeđenje funkcionisanja mehanizma vlasti. U pogledu snabdijevanja tržišta robom široke potrošnje, organizova-

⁷ Centralna narodna biblioteka »Djurđe Crnojević«, Odjeljenje rariteta, V/48646.

⁸ Božidar-Božo Vuković, Rat Crne Gore protiv Turske i Bugarske 1912—1913 i Rad Crne Gore na uniji i saradnji sa Srbijom, Cetinje, 1971, 178.

nja saobraćaja i transporta, uvođenje zdravstvene zaštite, suzbijanja epidemija i drugog, nije ništa učinjeno.⁹

U takvim prilikama nije bilo teško pripremiti teren za organizovanje oružanog otpora naroda novom okupacionom poretku. U vrijeme izuzetnih ekonomskih teškoća koje su masovno pogađale crnogorski narod i dovodile ga na ivicu gladi, u Parizu je zasjedala Konferencija mira, na kojoj je Crnoj Gori, na insistiranje saveznika, posebno Francuske i Velike Britanije, bilo uskraćeno pravo učešća, što je predstavljalo svojevrsan presedan u međunarodnom pravu. Makoliko da su bili privrženi vladi Kraljevine SHS koja je faktički bila u rukama velikosrpskih hegemonista, saveznici nijesu bili detaljno obaviješteni o drastičnim mjerama, koje je srpska vojno-okupaciona vlast sprovođila u Crnoj Gori. Sama pak tadašnja jugoslovenska vlada, čijoj je politici ton davao N. Pašić, vodila je računa da istina o tome ne dospije u krugove savezničkog javnog mnjenja. Trebalo je, naime, saveznicima ubijediti da crnogorski narod sam upravlja u svojoj zemlji i da ne želi povratak kralja Nikole. Komandant Jadranskih trupa, general Milutinović, po instrukcijama srpske vlasti i Vrhovne komande, dao je ekspozituru novog poretka u Crnoj Gori neograničenu vlast u pogledu suzbijanja nezadovoljstva u narodu, što je izazvalo pojačane mjere pritiska, šikaniranja i hapšenja. Politička klima u Crnoj Gori postajala je sve povoljnijom za izbijanje oružanog otpora naroda protiv zavojevačke vlasti. Bjelaško proprisajediniteljsko krilo crnogorskog građanskog društva, nije tajilo svoje političke ambicije o suzbijanju svega onoga što je imalo crnogorsku intonaciju. Zelenaši pak, nijesu se u početku sasvim otvoreno politički obojili, a nijesu bili ni jedinstveni. Po onome kako su se predstavili, bili su znatno bliži narodu od svojih političkih protivnika, zalažući se za autonomna prava Crnogoraca u budućoj jugoslovenskoj državi. Na opredjeljenje naroda da stane uz zelenaše, uticala je okupaciona vlast represivnim mjerama, čiji su egzekutori bili bjelaši. Stoga se narod, na poziv zelenaša pripremao za oružanu akciju, videći izlaz u protjerivanju okupacione vojno-policijske vlasti. Da je počem bilo pravog revolucionarnog vođstva, koje bi narodni pokret kanalisalo u pravcu nacionalnog i socijalnog oslobođenja, za tili čas bi se crnogorske se-

---

⁹ Stanje zemlje i naroda pod okupacijom stalno se pogoršavalo. Totalna ekonomska paraliza dovodila je narod do propadanja i velikih naprezanja za održavanje golog života. »Izvršni narodni odbor« je s tim u vezi pisao vladi Kraljevine Srbije početkom decembra 1918. godine: »U posljednje vrijeme zemljište nije bilo obrađivano usled interniranja većine radne snage, usled oskudice u stoci, sjemenima, spravama, a uz to posljednje dvije godine slabo su rodile, ipak su austrijske vlasti vršile neprestane rekvizicije, te je narod potpuno iscrpljen i uropašćen. Prilikom sloma austro-ugarskih trupa, odučene su iz zemlje velike količine rekviriranih namirnica, a pogranični krajevi su uropašćeni paljevinama, pljačkom itd., osobito krajevi dotični Albaniji i Hercegovini. Sve to čini da je danas ostalo bez ikakvih sredstava 150.000 duša, a po podacima koji su prikupljeni, taj će broj od 1. februara biti povećan za još 100.000. Nu, zbog nesolidnog novca, cijene namirnica su suviše visoke, te je u teškim prilikama cio narod. Takvo stanje neminovno iziskuje da vlada Kraljevine Srbije izvoli uputiti najbržim putem životne namirnice preko Boke Kotorske. To je neophodno potrebno radi održavanja života stanovništva, koje već godinama skapava od gladi (...). Posle ratovanja, iznurenosti, teškog gladovanja u zemlji i napaćenosti po zarobljeničkim logorima: ovih dana su se pojavile i razne zarazne bolesti, a u pojedinim krajevima Crne Gore u masama narod umire, nikakvih lijekova nema, te se vlada Kraljevine Srbije mogli da izvoli u tome najbržim putem priteći u pomoć«. (Jovan Četković, Ujedinitelji, Dubrovnik, 1940, 330).

ljačke mase i malobrojno radništvo našli svrstani u jedinstveni front protiv okupacionog režima. Međutim, takvih naprednih snaga u tom trenutku nije bilo. Tačnije, one su se tek rađale. U datoj situaciji narod nije imao kud nego da se prikloni zelenošima. Program na temelju kojega je trebalo povesti oružanu akciju, a koji su ponudili zelenošima, bio je za njega prihvatljiv. To se vidi i iz memorandumu, koji je tzv. Ustanički odbor pred kraj decembra 1918. godine uputio »Izvršnom narodnom odboru« na Cetinju. Budući da je u tom dokumentu, na neki način, sublimirana i politička platforma potlačenog naroda nezadovoljnog novim poretkom, biće korisno donijeti njegov integralni tekst, koji glasi: »Skupština sazvana u Podgorici 11. novembra (treba 13. po starom kalendaru — D.Ž.) sazvana je protivno odredbama Ustava naše zemlje, a najviše protiv volje apsolutne većine crnogorskog naroda, što je dalo povoda da se protiv odluke Skupštine, kojoj ste vi izvršni organ, digne opšti pokret i ustanak u Crnoj Gori. — Već su prošla dva dana da se prestonica Cetinje nalazi u opsadi od strane nekoliko hiljada ustaničkih ljudi, koji sa nestrpljenjem očekuju da čim prije uđu u prestonicu Cetinje, koja dostojno odgovara crnogorskom imenu i budućoj Jugoslaviji. — Da bi izbjegli prolivanje bratske krvi, koju ako poteče, istorija neće pamtiti, potpisati Ustanički odbor našao je za shodno da Izvršnom odboru uputi izražaj volje crnogorskog naroda u slijedećem: — I. *Mi smo svi složni da Crna Gora uđe punopravno sa ostalim pokrajinama u jednu Jugoslovensku državu bez ikakvih unutrašnjih političkih granica, a oblik vladavine ostavlja mo da punovažno riješi redovno izabrana skupština svih Jugoslovena — Konstituirana — čemu ćemo se srdačno pokoriti.* — II. *Mi tražimo da prethodno jedan narodni sud pronađe krivce za sve događaje koji su bacili ljagu na naše oružje i da tek onda čista i vedra čela pristupimo velikoj jugoslovenskoj zajednici, za koju su i najstariji naši preci najvjerniji zatočenici bili.* — III. *Tražimo anuliranje odluke Podgoričke skupštine i nove slobodne izbore za Crnu Goru, čiji će izaslanici punovažno rješavati sve naše sadašnje domaće poslove, te privremeno predstavljati Crnu Goru iznutra i izvana.* — *Za izvršenje rada po ovom programu, ustaničke trupe sutra 23. ovog mjeseca (5. I 1919. po novom — D.Ž.) umarširaće u prestonicu Cetinje i radi uspostavljanja budućeg reda zaposjesti će sva nadležstva, u koju svrhu s naše strane bit će očuvan najbolji red, te sa ovim preko vas opominjemo vojsku koja se sada nalazi u Cetinje da sa svoje strane ne bi izazivala prolijevanje bratske krvi — u kojem slučaju smatrali bi se odgovornim članovi toga Odbora, a mi sa svoje strane dajemo časnu riječ da će kako život tako i imovina svakom biti zagarantovani, sem u slučaju da budemo napadnuti».¹⁰*

Sa stanovišta interesa jedne suvremene zemlje i njenog naroda teško bi bilo ovom dokumentu i njegovim narodu prilježnim formulacijama, načelno bilo šta prigovoriti. Druga je stvar koliko su njegovi tvorci iskreno priželjkivali ono što je u njemu sadržano. Po onome kako su glavni vođe ustanka postupili iza oružanog sukoba, ne bi se reklo da su ostali konsekvenci izloženim načelima sadržanim u memorandumu. U svakom slučaju, ovaj dokumenat je izazvao veliku zabrinutost u redovima čuvara vladajućeg

---

¹⁰ Arhiv vojno-istorijskog instituta (AVII), Štab Srpske vrhovne komande (ŠSVK), Komanda jadranskih trupa (KJT), F III, dok. 124 od 22. XII 1918. godine.

poretka. Tim prije, što su kružile vijesti da je narod u svojoj pretežnoj većini spreman da ustane protiv zavojevačke vlasti.¹¹

Eksponenti okupacionog poretka bili su vrlo zabrinuti ustaničkim ultimatumom. Brzo su preduzete mjere da se obezbijedi odbrana Cetinja i drugih gradova, oko kojih su se koncentrisale ustaničke snage. Organizovanje odbrane preuzeo je na sebe komandant Jadranskih trupa, general D. Milutinović. Umjesto »Izvršnog narodnog odbora« kojemu je bio upućen pomenuti memorandum, Ustaničkom odboru je otpisao sam Milutinović i na jedan neodređen način odbio da prihvati njihove uslove.¹²

Kako je, međutim, sam ustanak velika tema za sebe, u okviru ovog priloga se nije moguće njime studioznije baviti. Može se samo konstatovati da u dosadašnjoj istorijskoj literaturi ovaj događaj nije naučno rasvijetljen i razriješen. Radi svođenja reperkusija s kojima se suočio crnogorski narod nakon sloma januarskog ustanka, valja samo dodati da je njegova baza bila veoma široka, da je zahvatio sve slojeve ondašnjeg crnogorskog društva i da su posljedice njegovog poraza bile vrlo teške. Uzgred treba reći da je ustanak propao najviše zbog kolebljivog oportunističkog držanja njegovog vođstva, koje je strahovalo da, pod uticajem događaja oktobarske revolucije, ne preraste u nacionalno-revolucionarni pokret masa protiv kapitalističke vladavine uopšte. Usljed strahovanja te vrste ustanak je poslije prvih neuspjelih oružanih akcija za osvajanje, Nikšića, Podgorice i Cetinja, naglo splasnulo, a njegove snage počele da se osipaju. To je pružilo šansu okupacionoj vlasti da dâ bjelaškim pristalicama odriješene ruke za odmazdu nad ustanicima, kojima je uz pristanak povlačenja s borbenih pozicija, bila obećana politička amnestija. U stvari, od sloma ustanka u Crnoj Gori i Cetinjskom okrugu posebno, počeo je da se razgorijeva građanski rat, koji je ostavio teške ožiljke na narodnom organizmu, naročito tokom prve dvije godine trajanja.

Vlada Kraljevstva SHS i Ministarstvo vojno kao da su bili iznenađeni izbijanjem narodnog ustanka u Crnoj Gori, izražavajući zabrinutost zbog njegove širine i masovnosti. Preduzeto je stoga više mjera u cilju stabilizacije pozicije nove vlasti. Jedna od prvih bila je odluka najviše vojne vlasti da se brojno ojačaju vojni garnizoni u gradovima, posebno Cetinju, Nikšiću i Kolašinu i osnuju nove vojne posade u srezovima Cetinjskog okruga. Budući da je bilo teško pregrupisati vojsku iz drugih sredina u Crnu Goru, odlučeno je da se pomenuti garnizoni brojno osnaže prilivom regruta koji su bili stasali za vojnu službu. U aktu koji je komandant Zetske divizijske oblasti uputio »Izvršnom narodnom odboru« 25. marta 1919. godine stoji da u regrute treba pozvati mladiće od 19. do 23. godine starosti.¹³ Sve pripreme s tim u vezi trebalo je izvršiti do 10. aprila. Regruti uneseni u spisкове trebalo je da se jave nadležnim vojnim komandama do 20. maja, da bi

---

¹¹ Prema podacima koje je J. Četković unio u svoju knjigu, uoči izbijanja ustanka, u ustaničkim redovima bilo je uključeno oko 35.000 ljudi, što je impozantna brojka. Drugim riječima, novom poretku se usprotivio cio narod osim relativno neznatnog dijela bjelaša, oslonjenih na dio navedene omladine. (J. Četković, n. d., 352—353).

¹² AVII, ŠSVK, KJT, F III, dok. 126.

¹³ Arhiv Crne Gore (ACG), Okružno načelstvo Cetinje (ONC), 1919, Izvršni narodni odbor — Okružnom načelstvu Cetinje, 28. III 1919, pov. br. 1050.

pravovremeno dobili raspored za služenje vojnog roka.¹⁴ Pošto se, osluški- vanjem javnog mnjenja, računalo da će vojni obveznici u znatnoj mjeri pruži- ti otpor da služe u vojsci koju nijesu smatrali svojom, već tuđom, namet- nutom, zastupnik »Izvršnog narodnog odbora« je u svojem aktu okružnom načelniku na Cetinju naredio: »Okružno načelstvo će najenergičnijim mje- rama sve odbjegli regrute i sve vojne obveznike koji se ne bi htjeli prija- viti, stražarno uputiti u njihove komande radi pregleda, gdje će biti odre- đena i naročita Komisija za pregled obveznika. Ako je za ovo potrebna upo- treba vojske, učinite Odboru hitan predlog«.¹⁵

Najprije je bilo odlučeno da se iz pomenuta tri okruga regrutuje po 600 obveznika. Međutim, početkom maja se od toga odustalo pa je riješeno da se te brojke u prvoj partiji ograničena na po 200 vojnika za sva tri bataljo- na (Cetinjski, Nikšićki i Kolašinski.¹⁶ Za preostali broj, kaže se u jednom drugom aktu, slijedeće novo naređenje komandanta Zetske divizijske oblas- te.¹⁷ Dogodilo se, međutim, ono što se i predviđalo. Regruti su i usprkos strogih prijetnji o sankcijama u slučaju nepokoravanja naređenjima nad- ležnih vojnih vlasti, osobito u nekim mjestima, u znatnom broju bojkotovali prijavljivanje vojno-regrutnim komisijama. Tako je načelnik Sreza cetinjs- kog, Dušan Kapičić, 14. maja 1919. godine izvještavao okružnog načelnika na Cetinju, Čedomira Jevdjenijevića, da je iz Njeguške opštine odbjegli 26 obveznika, koji je trebalo da se jave Regrutnoj vojnoj komandi Cetinjskog bataljona. Poimenično navodeći regrute-dezertere, za koje kaže da su se upu- tila u pravcu Kotora, Kapičić traži od okružnog načelnika Jevdjenijevića da preuzme hitne mjere za njihovo hvatanje.¹⁸ Sreski načelnik Rijeke Crnoje- vić, Vladimir Pejović, također je izvjestio okružnog načelnika da ima ve- likih problema sa izvršenjem naređenja o regrutaciji. Kako se ljubotinjski regruti nijesu htjeli odazvati pozivu, Pejović izvještava pretpostavljenog Jevdjenijevića, da je uputio žandarmerijsku patrolu u Opštinu ljubotinjsko- građansku. Navodeći podatak o jednom incidentu između žandarmerijske patrola i mještana koji su se oduprli izvršenju naređenja o regrutaciji, on na kraju dodaje da je »u nekim selima ove Opštine tolika smjelost da neće da se odazivaju ni pozivima vlasti«.¹⁹ Sa obveznicima pozvanim na regruta- ciju imao je dosta problema i predsjednik Opštine cetinjske, Vuko Vuletić, i pored toga što je u gradu najveća gustina zaštitnika pokreta. U pogledu realizacije naređenja o regrutaciji navodi da je imao izvjesno uspjeha, zašto je trebalo uložiti poseban napor. Međutim, pošto s tim vrlo teško ide, moli on okružnog načelnika Jevdjenijevića da »ubuduće pozivaju (regrute — D.Ž.) preko okružne žandarmerije, jer našem pozivu neće da se odazivaju«.²⁰

¹⁴ Isto. Povjerenik Kraljevske vlade — okružnom načelniku Cetinje, 7. V 1919, pov. br. 641.

¹⁵ Isto, Povjerenik Kraljevske vlade — Okružnom načelstvu Cetinje, 28. III 1919, pov. br. 1050.

¹⁶ Isto, Komanda Zetske divizijske oblasti — načelniku Okruga cetinjskog, 7. V 1919, pov. br. 974.

¹⁷ Isto, Povjerenik Kraljevske vlade — okružnom načelniku Cetinje, pov. br. 641, od 7. V 1919.

¹⁸ Isto, Načelnik Sreza Cetinje — okružnom načelniku Cetinje, 14. V 1919, br. 32.

¹⁹ Isto, Načelnik Sreza Rijeka Crnojević — okružnom načelniku Cetinje, bez da- tuma, pov. br. 176.

²⁰ Isto. Predsjednik Opštine Cetinje — načelniku Okruga Cetinje, 21. V 1919, br. 3862.

Akcija sa sprovođenjem regrutacije išla je dosta traljavo. Ni upozorenja, ni prijetnje vlasti nijesu bili efikasni. Šta više, nezadovoljstvo obveznika i naroda, koji je stajao uz njih, stalno se povećavalo. To veoma dobro ilustruje drugi izvještaj načelnika sreza u Rijeci Crnojevića, Pejovića, dostavljen dvadesetak dana iza prethodnog, u kojemu je riječ o nepoštovanju naređenja obveznika, pozvanih na dvomjesečnu vojnu vježbu. U tom dopisu on im između ostalog konstatuje: »Kako se vidi, pojedini obveznici neće nikako da se javljaju i uopšte, protive se izvršenju vojne obaveze. Bio sam naredio da se za svakog odbjeglog povede po jedan odrasli član familije, što je većinom i činjeno, pa molim za naređenje šta ću s njima da radim. — Istovremeno, poslao sam patrolu u Dodoše da pribavi određene obveznike, što ova nije u stanju bila izvršiti bez krvi, jer su se Dodošani u jednoj jakoj grupi oduprli žandarmeriji i kazali, da neće izvršiti nijedno naređenje vlasti. Prema tome, treba uputiti jedno odjeljenje vojske i žandarmerije, bar u jačini jedne čete sa mitraljezima i jednim oficirom, koji bi pohvatao određene obveznike i ovamo ih dočerao. — Primijetio sam da ovome narodu idu svjesno na ruku opštinski organi, a naročito kmetovi«. ²¹

Saljući grupni izvještaj o problemima vezanim za sprovođenje naređenja o regrutaciji za Srez cetinjski, načelnik Kapičić vraća pažnju okružnom načelniku Jevđenijeviću, da tom pitanju treba posvetiti najozbiljniju pažnju. Naime, on ističe da se znatan broj regruta ne odaziva pozivu za vojnu službu, već namjerno izbjegavaju vojnu obavezu. »Svima je«, konstatuje on, »na vrijeme saopšten i raniji poziv za 20. maj t.g. od strane opštinskih uprava, te se istom nijesu odazvali. Na ponovnom pozivu za 20. ov. mj. (juna — D.Ž.) nije im se moglo saopštiti naređenje, jer su mnogi odbjegli, kako se vidi iz (...) priloženog spiska«. Na kraju predlaže da se ovi dezerteri »predaju vojnom sudu i proglase za vojne bjegunce i sa istim postupi prema zakonu«. ²²

I usprkos toga što je preporučivao izvjesnu taktičnost vlasti u sprovođenju naređenja o regrutaciji i vojnoj vježbi, komandant Zetske divizijske oblasti, general Milorad Mihailović je, nakon uvida u ostvarenje zadataka na tom planu očividno, nezadovoljan rezultatima, posebno narušavanjem autoriteta najviših vojnih vlasti, uputio akt okružnom načelniku Jevđenijeviću, u kojemu stoji: »Naređujem da se svi pozvani obveznici na vježbu ili regruti za regrutaciju, a koji se ne odazovu pozivu, optužuju sa potrebnim podacima, radi stavljanja pod vojni sud u duhu naših (Kraljevine Srbije — D.Ž.) zakonskih propisa«. ²³

Iako nepotpuni, ovi podaci o neodazivanju zvaničnim pozivima o regrutaciji o Okrugu Cetinjskom, dobro ilustruju i ovaj vid otpora spolja nametnutom okupacionom poretku.

Krajem proljeća i početkom ljeta 1919. godine gerilske snage na području Okruga cetinjskog primjetno su se povećavale. Istina, njihovo brojno stanje nikad nije bilo moguće tačno ustanoviti, jer su one varirale. Gerilci su se povremeno zadržavali u šumi, povremeno boravili kod svojih kuća, ili odlazili u susjedne pogranične sredine. Svojom pojavom gerila je stvarala

²¹ Isto, Načelnik Sreza Rijeka Crnojević — okružnom načelniku Cetinje, 15. VI 1919. pov. br. 165 Kmetovi su seoski starješine..

²² Isto, Načelnik Sreza Cetinje — okružnom načelniku Cetinje, 24. VI 1919. pov. br. 57.

²³ Isto, Komandant Zetske divizijske oblasti — okružnom načelniku Cetinje, 22. V 1919, pov. ĐO br. 1164.

opštu nesigurnost i nestabilnost vojno-policijskog režima, izazivala ga na krajnje naprezanje i preduzimanje mjera predostrožnosti. Nadležne vlasti stalno su bile u punoj mobilnosti, da bi suzbile, ako ne i paralisale gerilsku aktivnost. U dio šireg taktičnog plana na sužavanju pozicija gerile, spadala je i jedna naredba načelnika Okruga cetinjskog, Jevđenijevića, da se pooštre mjere praćenja unutrašnjeg komuniciranja stanovništva, kako bi se umanjila mogućnost kretanja sumnjivih lica, koja vrše određene antirežimske misije i zadatke. Jevđenijević je, naime, krajem maja 1919. godine uputio povjerljivo cirkularno pismo sreskim načelnicima svojega Okruga. U njemu se nalaže uvođenje propusnica za sve građane koji imaju potrebu da putuju van svoje opštine, i daju detaljna uputstva u vezi s procedurom njihovog izdavanja. Cirkular počinje ovako: »Zapaženo je da mnoga lica idu ne samo iz opštine u opštinu, nego i iz sreza u srez, pa čak i iz okruga u okrug, bez ikakvih putnih isprava. Koliko je ovo nezgodno i koliko zbog ovoga ne može da (se vrši kontrolisanje putnika i koliko na ovaj način može i sumnjivih lica da se provuče bez kontrole, to svi znamo. Da ovoga u buduće ne bi bilo, naređujem, da sva lica moraju pri putovanju imati putne isprave o svome identitetu (da su to ona zaista) i svojoj ispravnosti u isto vreme«. Ovoj drugoj komponenti se pridaje poseban značaj, zbog čega okružni načelnik apostrofira: »U slučaju da neko iz vašega okruga (h)oće da ide u susedni srez, ali koji je u drugom okrugu, ili uopšte traži propusnicu za koji drugi okrug, toga ćete uputiti sa svojim aktom i mišljenjem načelniku da mu se da propusnica. Ako li ste mišljenja da mu iz bilo kojih razloga ne treba dati propusnicu za putovanje, onda ćete to naznačiti u sprovednom aktu, a njega ne upućivati dok se ne donese rješenje od strane Načelstva (...). Obratite naročito pažnju na lica kojima dajete mišljenje da mogu putovati u drugi okrug, a još više na ona, koja žele da putuju u inostranstvo, tako da potpuno ispravnim i ničim apsolutno ne osumnjičenim ljudima treba davati mišljenja, imajući pri tom u vidu da ona za ovo imaju neophodnu potrebu«.²⁴ Svega nekoliko dana kasnije Jevđenijević je uputio novi raspis u vezi s izdavanjem propusnica, uz naglašeno pooštrenje nekih kriterijuma za njihovo izdavanje. U njemu on naglašava: »Primetio sam da se u izdavanju propusnica ne postupa po izdatom naređenju o tome, te stoga naređujem: — »Propusnice za putovanje izdavaće umesto mene i u mom odsustvu sekretari (...). Propusnice se imaju izdavati samo za okruge naše države, a ne i za inostranstvo. Za te je nadležan poverenik Kraljevske vlade. Pri ovome ima strogo da se pazi na ova pravila: — 1) svaki koji traži propusnicu ima da bude snabdeven uverenjem opštinske vlasti da je u svemu ispravan građanin, da ne odgovara ni za kakvo del(ikventno) delo i da je uopšte takav čovek da mu se može dati propusnica«. Očividno, ovo posljednje podrazumijeva da se propusnica može izdati samo ljudima koji su provjereni i odani privrženici poretka, dakle samo bjelašima. Dalje se u pomenutom aktu navode pojedinosti o tehnici izdavanja i roku trajanja važnosti propusnica.²⁵

Da bi se postigla optimalna bezbjednost i zatvorili mogući obavještajni kanali kojima cirkulišu informacije i instrukcije opasne po postojeći vojno-policijski poredak u Crnoj Gori, povjerenik kraljevske vlade, shodno preporuci Divizijske vojne oblasti, izdao je naredbu načelnicima okruga

²⁴ Isto, Raspis okružnog načelnika Cetinje od 21. V 1919, pov. br. 92.

²⁵ Isto, Raspis okružnog načelnika Cetinje, 26. V 1919, pov. br. 120.

Barskog i Cetinjskog »da u sporazumu sa vojnim vlastima nađu puta i načina, te da se uvede najveća kontrola nad pristaništima u Baru, Ulcinju, Rijeci i Vir-Pazaru, kao i železničkim stanicama Bar i Vir, nad dolazećim i odlazećim licima«. Ne dajući za to obrazloženje ističe da je to usaglašeno s potrebama i interesima bezbjednosti.²⁶

Uz sva data upozorenja i uputstva cetinjski okružni načelnik već 4. juna 1919. primjećuje da se nadležne vlasti ne pridržavaju naredaba o davanju propusnica, pa kaže: »I pored svih do sada izdatih naređenja, opaža se da neka lica ulaze iz drugih okruga u naš okrug i iz Kotara u Cetinje bez propusnica za putovanje, te prema tome znači da određene policijske stanice na granicama srezova ne vrše svoju dužnost kako treba i ne uveravaju se da li su lica koja putuju snabdevena putnim ispravama. Da se ovo u buduće ne bi događalo, naređujem vam, (svim sreskim načelnicima — D.Ž.) da skrenete pažnju na ovo žandarmima, s tim da ću svaki labav rad po ovome (kazniti) strogo po zakonu postupajući sa odgovornim licima.«²⁷

Iz straha od konsekvencija zbog teškoća u kontroli putnika sreski načelnik Kapičić je okružnom načelniku otpisao ovako: »Kako je apsolutno nemoguće totalno spriječiti prelazak sumnjivih osoba (bilo to ženskih bilo muških) iz Opštine njeгуške u Kotar, a odatle u Tivat, radi toga što ovi to pored najveće opreznosti žandarma, čine krijumčarenjem i stramputicama, to sam mišljenja, da gospodin načelnik poznatim putem naredi državnom komesaru u Kotoru, g. Magovčeviću, da obrati najveću pažnju preko područnih mu organa na sva lica koja prelaze u Kotor bez putnih isprava.«²⁸

Imajući u vidu Kapičićevo upozorenje na teškoće kontrole putnika na relaciji Kotor-Cetinje od strane nadležnih vlasti na Njegušima, a i sam razmišljajući o složenosti toga pitanja, Jevđeniјević se obratio povjereniku Kraljevske vlade za Crnu Goru s molbom da se na Njegušima uvede specijalna stručna služba za kontrolu putnika. U aktu kojim mu se obraća, kaže se: »Radi kontrolisanja dolazećih lica, a zbog toga što se ovaj Okrug graniči sa Bokom Kotorskom, gde je saobraćaj veoma živ, čast mi je predložiti Vam i zamoliti Vas, da se Žandarmerijska policijska stanica na Njegušima podigne na stepen Policijskog komesarijata, koji bi imao za dužnost da, pored dosadašnjih ovlašćenja, žandarmi pođu u okolinu i vrše viziranje svih putnih isprava putnika koji idu iz Boke Kotorske u Crnu Goru tim putem, koji je jedini kolski put za Cetinje.«²⁹

Samo ovih nekoliko podataka jasno pokazuje, kakva je bila politička klima sredinom 1919. godine u Okrugu cetinjskom. Nestabilni poredak nije mogao ni da prikriva strahovanje za svoje pozicije, pa je morao da uvede i nepopularnu mjeru korišćenja putnih isprava, čak i u lokalnim okvirima. Uvođenje ove mjere moglo je biti više psihološke prirode, nego što je moglo dati prave efekte. Naime, narod koji je na razne načine iskazivao svoje nezadovoljstvo prema režimu i njegovim eksponentima, pronalazio je načine kako da organizuje ilegalno komuniciranje s grupama, ustanovama i pojedincima spolja u pogledu davanja oduška svojem nezadovoljstvu.

²⁶ Isto, Pomoćnik povjerenika Kraljevske vlade — okružnom načelniku Cetinje, 17. VI 1919, pov. br. 321.

²⁷ Isto, Raspis okružnog načelnika Cetinje, 4. VI 1919, pov. br. 208.

²⁸ Isto, Sreski načelnik Cetinje — okružnom načelniku Cetinje, 20. VII 1919, br. 147.

²⁹ Isto, Okružni načelnik Cetinje — povjereniku Kraljevske vlade, 22. VII 1919, pov. br. 447.

Režimski organi u Okrugu cetinjskom su budno pratili nepovoljnu političku klimu i pokušavali da pronađu odgovarajuće metode suzbijanja i gušenja političkog opozicionarstva čiji su protagonisti bili gerilci i njihovi otvoreni ili prikriveni simpatizeri u narodu. Jedan od načina bio je i vrbovanje ljudi koji su obavljali službu političke agenture režima u cilju prikupljanja podataka o djelovanju opozicionih grupa i pojedinaca, koji su širili u narodu antiokupacionu propagandu. Takvu jednu grupu formiranu već početkom 1919. godine od nekolicine ljudi na području Sreza čevskog, pominje okružni načelnik Jevđenijević, tražeći podatke o kvalitetu i kvantitetu njenog rada, kako bi njeni pripadnici za obavljene zadatke dobili odgovarajuću novčanu naknadu.³⁰ Odgovarajući mu na taj akt načelnik Sreza čevskog podvlači, da su ljudi o kojima je riječ bili »određeni za povjerljive svrhe za ovaj Srez«.³¹

Preduzimajući protimjere kojima bi se suzbio ako ne i paralisao pokret gerilaca, koji se u policijskim i drugim onovremenim režimskim dokumentima nazivaju »odmetnicima«, »banditima« i »pljačkašima«, zastupnici vlasti iniciraju i insistiraju na korišćenju već oprobanih metoda. Jednu takvu mjeru predlaže sreski načelnik s Čeva okružnom načelniku Jevđenijeviću, iznoseći ovu ideju: »U cilju što većeg reda u Srezu, čast mi je predložiti načelniku da odobri jedno odjeljenje od osam hrabrih i oprobanih momaka, koji bi živjeli komitskim životom, a osiguravali Srez od svih upada buntovnika, koji, kako izgleda, sve više uzimaju maha i krstare kroz vrleti pojedinih opština. — Uvjeren sam da ćemo tako doći do veće bezbjednosti i osigurati se od svih upada buntovničkih. — Radi lakšeg i pravilnijeg izvođenja hajdučije od strane ovih poduzetnika, predlažem da im se odobre dodaci u novcu na ime hrane«.³² Odgovarajući načelniku sreza Čevo, Blažu Begoviću, Jevđenijević ga istovremeno pita — da li bi ljudi iz sastava te grupe pristali da rade pomenuti posao sa platom žandarma,³³ našto mu ovaj odgovara: »Kako su to osobe koje su predložene u čin potporučnikâ, a inače vršili (su) dužnost za povjerljive svrhe«, smatra da bi im trebalo dati prinađležnosti jednake potporučničkim primanjima »u našoj pokrajini«.³⁴ Cijeneci pak da situacija u Srezu čevskom u pogledu širenja i uticaja gerile postaje sve ozbiljnijom, sreski načelnik predočava okružnom načelniku Jevđenijeviću da bi bilo neophodno: — »1. Radi učvršćenja reda u ovom Srezu potreban je broj (od) 150 omladinaca, ili minimum 100, koje bi trebalo zadržati na službi, a kojima bi sljedovala hrana od države; — 2. Ovaj broj omladinaca sačinjavao bi naročitu četvu — leteću — sa zastavom, da stalno vrši potjernice, kako danju tako noću; ovi bi vršili ulogu komita; znači stvorila bi se jedna četa komita protiv bandita. Ova bi se četa podijelila u tri veće grupe po 50, odnosno po 30 momaka, za tri bataljonska okruga: 1. Cucki, 2. Čevsko-bjelički, 3. Komansko-zagarački. Opet bi se ove grupe podijelile

---

³⁰ Isto, Okružni načelnik Cetinje — načelniku Sreza čevskog, 11. V 1919, pov. br. 44.

³¹ Isto, Načelnik Sreza čevskog — okružnom načelniku Cetinje, 13. V 1919, pov. br. 22.

³² Isto, Sreski načelnik Čevo — okružnom načelniku Cetinje, 23. V 1919, pov. br. 49.

³³ Isto, Okružni načelnik Cetinje — načelniku Sreza čevskog, 25. V 1919, pov. br. 113.

³⁴ Isto, Načelnik Sreza čevskog — okružnom načelniku Cetinje, 27. V 1919, pov. br. 59.

na omanje grupe po 10 momaka, koje bi imale za zadatak komitskim upadima izviđati pojedina sumnjiva mjesta, stojeći u vezu sa susjednim, u vremenu napada bandita, kad bi ove opazili; — 3. Starešine pojedinih grupa bile bi najpouzdanije osobe novopostavljeni potporučnici od strane Izvršnog narodnog odbora«. Navodeći ta lica poimenično, sreski načelnik Begović, smatra da bi trebalo da ova leteća četa, misleći pri tome na njen ukupni sastav, bude neposredno pod »komandom Uprave organizovane omladine Sreza — ovdje u Čevu, a ova pod direktnom Upravom organizovanog Saveza omladine u Cetinju, ako ove ima, a ako ne, onda pod komandom Zetske divizijske oblasti«.³⁵

Kao čovjek koji je bio najbolje upućen u politička gibanja na terenu i koji je osjećao potenciju gerilskih kretanja i diverzija, povjerenik Kraljevske vlade za Crnu Goru, kroji planove kako da se toj pojavi stane na put i suzbije antirežimsko raspoloženje naroda. Smatrao je da u tom pravcu treba pokazati mnogo više odlučnosti i spremnosti da se istraje. Cijenio je zatim da saradnja između civilne i vojne vlasti nije postigla zadovoljavajući intenzitet, intimno razmišljajući da je ipak vojska ta snaga koja treba da pribavi sigurnost poretku. Stoga on predlaže komandantu Zetske divizijske oblasti da se angažuju znatne vojne snage, koje bi povele sveobuhvatnu oružanu akciju protiv gerilskih grupa u cilju njihovog uništenja. Komandant Divizijske oblasti se, međutim, nije složio da se vojska eksponira u prvi plan. Naprotiv, on misli da je zadatak organa bezbjednosti, tj. policije i žandarmerije, da pokažu najviši stepen mobilnosti, a da se vojska može upotrijebiti samo u krajnjem kritičnom slučaju. Primajući k znanju komandantovo upozorenje, povjerenik je, s tim u vezi, pisao okružnom načelniku na Cetinju: »Od komandanta Zetske divizijske oblasti dobio sam akt od 27. ovog (maja 1919 — D.Ž.) pov. ĐO br. 1240 ove sadržine: 'Kako se u pojedinim okruzima počinju pojavljivati pljačkaši, to je neophodno potrebno da načelnici okružni organizuju od žandarmerije i sigurnih mještana potere za gonjenje i hvatanje ovih pljačkaša, a isto tako i da saopšte stanovništvu da je ono dužno da se samo brani od ovih pljačkaša i da ih prokazuje. — Izgleda mi da načelnici okružni ne rade ništa u ovom pravcu, već za svaki ma i najmanji broj pojavljenih pljačkaša odmah traže vojsku, mitraljeze i topove i predstavljaju stanje veoma opasnim i nezadovoljstvo kod naroda'. Vojsku treba uključivati i takve akcije samo u najkritičnijim trenucima, kad je njena pomoć neophodna«, imajući u vidu i to da je »brojno stanje trupa na teritoriji ove Divizijske oblasti, s obzirom na glavni zadatak, inače nedovoljno«.³⁶

Postupajući prema pomenutoj naredbi Jevđenijević je odmah uputio raspis područnim sreskim načelnicima, predočavajući im sadržaj akta povjerenika Kraljevske vlade i tražeći da se po njemu striktno postupa.³⁷

I pored toga što je u posredovnom aktu komandanta Zetske divizijske oblasti naglašeno da se strah od gerilskog pokreta preuveličava, ubrzo se pokazalo da se on zaista bio uvukao u sve pore vladajućeg režimskog mehanizma, nezavisno od toga koliko je za njegovo prisustvo bilo osnova. Hi-

³⁵ Isto, Načelnik Sreza čevskog — okružnom načelniku Cetinje, 18. VIII 1919, pov. br. 241.

³⁶ Isto. Povjerenik Kraljevske vlade — okružnom načelniku Cetinje, 28. V 1919, pov. br. 148.

³⁷ Isto, Raspis okružnog načelnika Cetinje — sreskim načelnicima, 1. VI 1919, pov. br. 156.

pertrofiju toga straha potvrdio je jedan epizodni događaj. Naime, pred kraj maja jedna neznatna grupa gerilaca napala je na Duboviku, selu na domaku Cetinja, poštanska kola koja su redovno saobraćala na relaciji Kotor — Cetinje. O tome je komandir žandarmerijske čete odmah izvijestio sreskog načelnika Kapičića, a ovaj okružnog načelnika Jevđenijevića, navodeći imena četvorice gerilaca koji su akciju izveli.³⁸ U Okrugu je proglašeno opsadno stanje. Jevđenijević je izdao hitnu naredbu sreskom načelniku i komandiru žandarmerije da u zajednici sa omladinskom bjelaškom grupom krenu u potjeru. U aktu koji je dostavio Kapičiću piše: »Odmah stupite u vezu s kap. Lubardom i lično sa žandarmima koje vi imate na raspoložnju i sa jednim ili dvojicom pisara krenite za Dubovik i okolinu. Najenergичnijim radom (i) pretresima svih sumnjivih kuća i mesta i svestranim poterama za poznatim komitima o kojima javljate (...) nastojte da se oni pohvataju, a u slučaju nemogućnosti hvatanja, na drugi način pobiju (...)«. Skreću mu zatim pažnju da je istovremeno pisao i komandantu Divizije s molbom da stavi na raspolaganje potreban broj vojnika radi izvršenja ovog zadatka. »Svakoga dana izvještavajte me«, nastavlja Jevđenijević, »a po mogućstvu i dva puta dnevno o rezultatima koje budete postigli«.»³⁹ U dopisanom tekstu na dnu pomenutog akta, Jevđenijević naređuje: »Pred(sednike pomenutih opština (Njeguške i Cekličke — D.Ž.) gde su komiti prolazili i žandarme« na čijem terenu se incident dogodio »uzmite na odgovornost i po zakonu postupite, zašto nisu vršili svoju dužnost kako treba«.»⁴⁰ U posebnom aktu koji je dostavio komandiru žandarmerijske čete, upućujući ga na sadejstvo i saradnju sa ljudstvom kojim rukovodi načelnik sreza Kapičić i na vojni odred koji je tražio od komandanta Zetske divizijske oblasti, Jevđenijević podvlači: »Preduzmite sve mere da se odmetnici (...) pohvataju ili pobiju, ako ih je nemoguće uhvatiti. Svi ljudi koji su u ma čemu pomagali da se odmetnici sakriju, te da mogu da vrše svoja dela, da se pohvataju i pohapse. Da se izvrši pretres svih kuća u koje se posumnja da su oni dolazili. Ako se osnovano posumnja da se oni nalaze ili su se nalazili u izvesnom selu, treba celo selo zatvorniti i svakog ko bi i najmanje bio kriv u ovom pogledu, uhapsiti.«⁴¹

Pretjerani Jevđenijevićev strah od mogućih implikacija tog neznatnog događaja, naročito je došao do izraza u pismu koje je poslao generalu Mihailoviću, tražeći od njega da pošalje hitnu vojnu ispomoć za suzbijanje gerile. On mu piše: »Pošto sa žandarmima koji stoje na raspoložnju nije lako postići definitivnog uspeh da se pohvataju razbojnici, koji su poslednja dva dana u dva puta napadali patrolu i putnike na Duboviku, čast mi je zamoliti komandanta za naređenje da se u ovu svrhu odredi osamdeset vojnika sa jednim oficirom, koji će odmah stupiti u vezu sa komandrom I žandarmerijske čete, kap. Lubardom i načelnikom Sreza cetinjskog g. D. Kapičićem i odmah preduzimu poteru za razbojnicima. Instrukcije za izvođenje ove akcije dao sam kap. Lubardi, sa kojim se ovo sporazumno ima izvršiti.«⁴²

³⁸ O tome je Komanda žandarmerijske čete u Cetinju odmah izvijestila načelnika Sreza cetinjskog, a ovaj okružnog načelnika Jevđenijevića. (Isto, Sreski načelnik Cetinje — okružnom načelniku, pov. br. 99, 27. V 1919.

³⁹ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — Sreskom načelniku Cetinje, 27. VI 1919, pov. br. 284.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, Okružni načelnik Cetinje — komandantu Zetske divizijske oblasti (pod istim brojem kao i prethodni akt) 27. V 1919.

Prema tome što je u pismu rečeno ima se utisak da je Jevđenijević incident na Duboviku shvatio samo kao prethodnu najavu neke mnogo šire akcije koja je tek trebalo da uslijedi. U očima vlasti svaka pojava koja je stajala nasuprot datog poretka predstavljena je u nerealnim dimenzijama. Jevđenijevićevsko strahovanje stoga nije bilo nikakav izuzetak. Kao zaraza ono se prenosilo i na rukovodeće njemu potčinjene ljude. Kad se to ima u vidu postaje jasno zašto je načelnik Sreza cetinjskog, Kapičić, za eventualni neuspjeh u gonjenju gerilaca odgovornost želio da podijeli i sa novim dodatnim ispomažućim snagama. Dakle, i usprkos dobro organizovane i sinhronizovane potjere sadejstvom žandarmerije, vojske, policije i naoružane omladine on nije siguran za uspjeh akcije protiv gerilaca, pa je stoga još istog dana predložio načelniku Okruga Jevđenijeviću: »Kako se vrlo često dešava, da pojedine grupe komita, koje krstare po Okrugu, prolaze, pa se čak i zadržavaju po nekoliko dana kroz Opštinu čekličku, gdje po svojoj prilici mogu biti i potpomagani u hrani i dr(ugom) od samih mještana, te im se time omogućava njihov izdajnički rad, jer mahom stanovništvo je politički neispravno i svi su ranije bili protivnici današnjeg stanja«. Kao preventivu kojom bi se djelovanje komita u toj opštini onemogućilo, on predlaže da se na Brdima Čekličkim uspostavi stalna žandarmerijska stanica »koja će motriti na hvatanje i ubijanje komita« i pratiti odnos stanovništva prema njima, pa i prema mještanima koji ih pomažu preduzimati stroge zakonske mjere.⁴³ Jevđenijević se saglasio s Kapičićevom preporukom i naredio komandiru I žandarmerijske čete na Cetinju da odmah formira žandarmerijsku posadu na Brdima Čekličkim i da ga o tome obavijesti.⁴⁴

Paralelnu naredbu za sadejstvovanje u akciji za gonjenje gerilaca Jevđenijević je izdao i načelniku Sreza čevskog.⁴⁵ Po službenoj dužnosti okružni načelnik je istovremeno izvijestio i povjerenika Kraljevske vlade za Crnu Goru o mjerama koje je preduzeo na području koje mu je povjereno u pogledu suzbijanja komitskih diverzija i pronalaženja načina kako da se taj pokret suzbije i parališe.⁴⁶

Kako pak ni uz svu mobilnost vojno-policijskih i civilnih potjera gerilce nije bilo moguće pohvatati, Jevđenijević je tražio odobrenje od povjerenika Kraljevske vlade da se pohapse najbliži srodnici odbjeglih u šumu i podvrgnu metodama ispitivanja, što bi olakšalo postizanje krajnjeg cilja u pogledu onemogućavanja njihovog daljeg djelovanja.⁴⁷ General Mihailović je, sa svoje strane, dao podršku Jevđenijevićevim inicijativama. Pozitivno je odgovorio i na njegov zahtjev⁴⁸ da vojne posade stacionirane na Čevu i Nješu također sudjeluju u akciji na gonjenju komita.⁴⁹

⁴³ Isto, Načelnik Sreza cetinjskog — okružnom načelniku Cetinje, 27. VI 1919, pov. br. 101.

⁴⁴ Isto, Okružni načelnik u Cetinju — komandiru Žandarmerijske čete Cetinje, 27. VI 1919, pov. br. 295.

⁴⁵ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — načelniku Sreza čevskog, 28. VI 1919, pov. br. 297.

⁴⁶ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — povjereniku Kraljevske vlade, 28. VI 1919, pov. br. 297.

⁴⁷ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — povjereniku Kraljevske vlade, 28. VI 1919, pov. br. 300.

⁴⁸ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — povjereniku Kraljevske vlade, 28. VI 1919, pov. br. 300.

⁴⁹ Isto, Komandant Zetske divizijske oblasti — okružnom načelniku Cetinje, 28. VI 1919, pov. br. 1701.

I ta tako dobro smišljena i sinhronizovana akcija nije dala željene rezultate, pa je načelnik Sreza cetinjskog, Kapičić, o negativnom ishodu potjere, nakon drugog dana njenog izvođenja, poslao Jevđenijeviću izvještaj u kojemu, između ostalog, piše: »Juče, 28. i danas 29. (juna 1919 — D.Ž.) do podna, istraga je u pogledu pronalaženja komita ostala bezuspješna. Kretanje patrola sa vođama bilo je u svim pravcima, gdje to već nije učinjeno 27. ov. mj.« Kapičić se potom žali da je narod vrlo naklonjen komitima, i da im zbog toga nije moguće ući u trag. Od naroda se u pogledu kretanja gerilaca ništa ne može saznati »sem to, da svi tvrde, da ih nijesu nigdje vidjeli. Prema izvještajima raznih patrola, koje krstare van sela, javljamo, da ne mogu naći nikakvih znakova, koji bi bili kao dokaz da su prolazili. Izgledi su svi da se odmetnici koji su ranije krstarili, kao i oni koji su 24. ov. mj. napali na poštanska kola, ne nalaze u reonu Sreza cetinjskog, već kako smo izvještjeni, stalno njihovo boravište obično se nalazi u Bjelicama, u Markovini i Predišu. Za vrijeme našeg patroliranja, valjda, stanovništvo tom uobičajenom 'bežičnom telegrafijom' obavještavali su jedan drugog« i tako omogućavali gerilcima da blagovremeno izmaknu organizovanim vojno-policijskim i civilnim potjerama.⁵⁰

Sudeći po navedenim podacima, politički odnosi u Okrugu cetinjskom sve više su se komplikovali i zaoštravali. Stanovništvo konfrontirano prema okupacionom poretku bilo je nezadovoljno i ozlojeđeno posebno time, što su sve oblike represalija nad njim vršili domaći ljudi, bjelaši, zavrbovani i potkupljeni mrvicama od strane režima. Stavljajući se na jednoj strani nasuprot režimu pod imenom zelenaši, a na drugoj služeći mu kao bjelaši, Crnogorci su bili teško zavađeni među sobom, na opšte zadovoljstvo okupacione vlasti koja je uspjela da među njima baci jabuku razdora. Teško bi bilo egzaktno utvrditi podatke o masovnosti nezadoovljestva naroda uspostavom okupacione vlasti, ali ako se pođe logikom stvari, onda je blizu istini, da su postojećim poretkom bili nezadovoljni svi sem oni, koji su direktno bili uključeni u njegov vladajući aparat.

O snažno izraženom nezadovoljstvu potlačenog stanovništva, govori i znatan broj podataka vezanih za događaje, koji su nailazili. Početkom jula 1919. godine, načelnik Okruga Cetinje izražava zabrinutost što režimu ne polazi za rukom da smiri uzavrele strasti političkih nezadovoljnika, kojima je narod naklonjen, što se zapravo politička klima stalno pogoršava. To su gotovo svakodnevno potvrđivale vijesti, koje su do njega dopirale na razne načine. Preko svojih povjerljivih ljudi saznao je da u narodu kruže glasine o pripremama novog oružanog ustanka, koji bi trebalo da izbije na vjerski praznik — Petrovdan. Povodom proturanja takvih vijesti, koje su na neki način izražavale priželjkivanje naroda, Jevđenijević je pisao načelniku Sreza cetinjskog: »Dostavljeno mi je da je u vašem Srezu rovitno stanje, da se u samoj okolici Cetinja (Bajice i Konadžije) opaža akcija protivnika i da oni otvoreno prete Petrovdanskim ustankom. Tako isto da su iz Čeklića pre dva dana odbegli u šumu 15 lica. — Naređujem vam da ovo sve proverite, preduzmete sve potrebne mere i da me odmah izvestite je li tačna vest o odmetanju u šumu 15 lica iz Čeklića i zašto o tome nisam bio ranije obavješten«. Dalje ga upozorava, ako to nije već učinio, da odmah formira žandar-

---

⁵⁰ Isto. Načelnik Sreza cetinjskog — okružnom načelniku Cetinje, 29. VI 1919, pov. (bez broja s terena).

merijske stanice u Bajicama i Čekličima.⁵¹ Akt slične sadržine Jevđenijević je istovremeno uputio i načelniku Sreza Rijeke Crnojevića, u kojemu stoji: »Dobio sam izveštaj da je stanje u vašem Srezu veoma rovito, a naročito se (to) opaža u dve trećine vašeg Sreza. Naređujem vam da ovo proverite, meni podnesete izveštaj, a vi preduzmete sve potrebne mere.«⁵² Budući vrlo revnostan prema starijim vlastima, Jevđenijević je smatrao za dužnost da o onome što je čuo odmah izvijesti povjerenika Kraljevske vlade, pa mu piše: »Dostavljeno mi je od strane pristalica današnjeg stanja da je u svim krajevima ovog Okruga stanje veoma rovito, a naročito u dve trećine Sreza riječkog (opštine: Dodoška, Župska, Gornjelješanska, većina Ljubotinjske i Riječka) i neposrednoj okolini Cetinja (Bajice i Konadžije) da se opaža akcija protivnika i da oni otvoreno prete Petrovdanskom ustankom«. Ljudi s kojima je o tome razgovarao upozorili su ga, kaže on, da je atmosfera za oružani ustanak potencirana i time što je Okružni apelacioni sud u Podgorici oslobodio iz zatvora najistaknutije zelenaške vođe. Da bi se ustanička inicijativa paralisisala prema mišljenju dostavljača, kaže dalje Jevđenijević »da iz svakog sela nezadovoljnika (treba) uzeti njihove prvake kao taoce i obznani, da će oni biti ubijeni pri najmanjem oružanom pokretanju protivnika«. Na kraju ga informiše da je sreskim načelnicima izdao strogu naredbu »da na svaku pojavu obrate ozbiljnu pažnju« kao i to da je načelniku Sreza cetinjskog naredio da osnuje žandarmerijske stanice u Čekličima i Bajicama.⁵³

Na Jevđenijevićeve upozorenja sreske vlasti su odmah reagovale. Potrudile su se da konce situacije u okviru svoje nadležnosti imaju u svojim rukama. Sam pak okružni načelnik je nepresušan u izdavanju naređenja. U raspisu s kraja prve dekade jula on ih upozorava: »Najveću i najozbiljniju pažnju obratite na protivnike današnjeg stanja i prema njima za pojedine njihove krivice postupajte strogo prema zakonu. — Meni podnosite kao i do sada, izveštaje svaki dan i na sve moguće načine postarajte se da se u vašem srezu ne desi ništa i da nijedno sumnjivo lice ne dođe a da ja ne budem izvešten i da ne budu preduzete sve mere za njihovo hvatanje. — Ovo uradite sa svim sredstvima sa kojima raspolazete i na sve moguće načine kojima se može postići uspeh u smislu zakona i postojećih naređenja.«⁵⁴

Ukoliko se više približavao Petrovdan, utoliko je vlast bila uznemirenjaja, i usprkos toga što nije imala nikakvih pravih dokaza o mogućem ustanku. Dva dana prije Petrova Jevđenijević je izdao instrukcije komandi Žandarmerijske čete u Cetinju: »Prilikom Petrovdanske proslave svakako će biti dosta građana iz okolnih i daljih mesta, koji će na tu svetkovnu dolaziti. Kako se među običnim građanima može desiti slučaj da se provuče i sumnjivo lice, naređujem, da se toga dana pa i u buduće na svim ulicama u varoši odrede naročito pismeni žandarmi radi pregleda putnih isprava, ne puštajući nikoga u varoš bez njih.«⁵⁵ Maksimalno mobilan u tim danima ko-

⁵¹ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — načelniku Sreza cetinjskog 4. VII 1919, pov. br. (ispušten).

⁵² Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — načelniku Sreza riječkog 4. VII 1919, pov. br. (koncept).

⁵³ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — povjereniku Kraljevske vlade, 4. VII 1919, pov. br. 324.

⁵⁴ Isto, Raspis načelnika Okruga cetinjskog — sreskim načelnicima, 8. VII 1919, pov. br. 346.

⁵⁵ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — komandiru Žandarmerijske čete Cetinje, 10. VII 1919, pov. br. 365.

ji su bili ispunjeni brigom, Jevđenijević je sa oznakom istog datuma kao i na prethodnom pismu (10. jula) dostavio povjereniku Kraljevske vlade izvještaj u kojemu naglašava: »U vezi mojih dosadašnjih izvještaja i raporata, čast mi je izvestiti Vas, da se u jednom krugu protivnika današnjeg stanja čulo da su oni imali da prirede u samoj varoši na Petrovdan napad na taj način, što bi se stvorila zabuna bacanjem bombi u raznim krajevima varoši i da se prilikom svetkovine petrovdanske (izvede ustanak), kojom prilikom bi mogli doći mnogi njihovi ljudi iz Zete i Primorja, bez propusnice, jer se iste zbog svetkovine praznika neće tražiti. Napad bi prema saznanju imao da bude uveče kad se građani budu zabavljali u parku kroz varoš. — Iako je ova vest neverovatna, i dosad se proveravanjem nije mogla potvrditi, naredio sam, da se niko iz opštine u opštinu ne propušta bez propusnice. Na krajevima izvan varoši biće određene naročite kontrole žandarmerijske za preglede putnih isprava. Žandarmerijska služba biće kontrolisana od strane komandira i oficira žandarmerijskog odreda i svih činovnika ovog nadleštva.«⁵⁶

Glasine o ustanku koje su kolale u narodu mogle su biti samo izraz želja gerilaca u zemlji da uspostave kontakt s Komandom crnogorskih trupa u Italiji, sondiraju teren za njihovo iskrcavanje uz pomoć italijanskih vlasti, i tako stvore bazu za organizovanje pokreta naroda protiv okupacionog poretka. U izvjesnim verzijama, doprlo je to do Jevđenijevića. Stoga je on 11. jula 1919. godine poslao novi raspis sreskim načelnicima u kojemu stoji: »U interesu sprečavanja veza između nezadovoljnika (u zemlji — D.Ž.) i tuđinskih agenata koji se nalaze u Boki Kotorskoj i nezadovoljnika u ovom Okrugu, naređujem, da pomoću patrola i drugih povremenih mera obratite naročitu pažnju na to da im na svaki način sprečite veze. — Prema svim onim na koje bi se posumnjalo da im idu na ruku preduzmite stroge zakonske mere. — Saznao sam da oni najviše prolaze kroz mesta Dobrote, Ljute, Orahovca, Perasta i Risna, prema tome, u pravcu tih mesta treba obraćati najveću pažnju, a naročito da patroliranje obuhvati sve pešačke staze koje vode od ovih mesta ka Cucama i uopšte ka vašem srezu.«⁵⁷

Kako je opasnost od ustanka u nagoviješteno vrijeme prošla vlasti su na trenutak odahnule, vjerujući da će sa više mirnoće i efikasnosti moći da nezadovoljni narod države u pokornosti. Ta nadanja su, međutim, ubrzo pomučena. Podkraj jula došlo je do novog uznemirenja duhova u cijeloj Crnoj Gori, posebno u Okrugu cetinjskom. Vojno-policijski aparat ponovo se našao pred punom mobilnošću. Sreski načelnik Rijeke Crnojevića, V. Pejović, uputio je 22. jula 1919. godine akt okružnom načelniku Jevđenijeviću u kojemu ga izvještava da je toga dana, u ranim jutarnjim časovima, prošla »ispod Građana (granično Ijubotinjsko selo prema Crmnici — D.Ž.) za Rujevicu (planinu između Crmnice i Građana — D.Ž.)« jedna četa za koju se kaže da je pod »potpunom ratnom opremom«. Prema vijestima koje je dobio »ta četa (je) stigla iz Italije«. U njoj je viđen i Petar, sin kapetana Miloša Vukmanovića, koji je poslije januarskog ustanka (1919) odbjegao u Italiju. Izvjestilac zatim stavlja akcenat na Vukmanovićevu izjavu da je jedinica kojoj pripada poslata na »Cetinje da očisti dvor kralja Nikole, jer će on uskoro doći«. Pejović potom izvještava okružnog načelnika kako je »naredio preds-

⁵⁶ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — povjereniku Kraljevske vlade, 10. VII 1919, pov. br. 366.

⁵⁷ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — sreskim načelnicima, 11. VII 1919, pov. br. 367.

jedniku Opštine ljubotinjske i predsjedniku onamošnje omladine da organizuju jake patrole i pođu u potjeru«. Dok je sastavljao ovaj akt, kaže on dalje, telefonski ga je izvijestio načelnik Sreza na Viru »da je još jedna četa viđena u Pepiće u Crmnici i da je prošla Pepiće naprijed«. U njoj se takođe nalaze neki ljudi koje je povjerljiva ličnost prepoznala. Na kraju moli Jevđenijevića da se iz Cetinja uputi jedna »jaka počera i da ide u pravcu Obzovice« da se prema ugovorenom znaku (»sloga-sloboda«) poveže sa grupom iz njegovog Sreza, koja je poslala tragom diverzantske čete.⁵⁸

Jevđenijević je odmah reagovao. Najbržim putem je obavijestio sve organe vlasti u Okrugu o onome što je saznao od Pejovića. Naredni dan dobio je nova uzbuđenja. Vlasti su bile pod utiskom da je pripremljena široka, iznutra povezana akcija za rušenje režima, da je upravo u pitanju nešto zakašnjeli ustanak pripreman za Petrovdan. Već nagomilani strah doziran je izvještajem sreskog načelnika na Cetinju, Kapičića, koji je prosljedio Jevđenijeviću. Taj dokument počinje ovako: »Ovoga momenta dobio sam izvještaj od predsjednika Opštine njeguške da se na prostoru Ratkova Gora — Vališta (u zaleđu Orahovca i Ljute — D.Ž.) nalazi jedno odjeljenje od 50 komita, čije je boravište tu od nazad nekoliko dana. Isti šalju svoje ljude u Dobrotu i tako dolaze u vezu sa Talijanima, koji ih snabdijevaju hranom i municijom, kao i daju im uputstva šta da rade (...). Okolni mještani, kako Njeguši, tako i Čeklići (sela Jezer i Jasikovica) njihovi su pristaše i jataci koji ih kriju, te im se ranije nije moglo ući u trag«. Njihovo stacioniranje u tom području on zatim dovodi u vezu sa četom, koja je prošla preko Crmnice i Građana u pravcu Prekornice. Da bi se paralizovao plan o njihovom sađejevstvu i pokretanju naroda u borbu protiv poretka, Kapičić traži da se u potjeru za njima odmah uputi jedna ekspedicija od 150 do 160 momaka. Smatrajući situaciju vrlo ozbiljnom obraća se svojem pretpostavljenom riječima: »Molim da se ovo dozvoli i istom od strane Vaše iziđe na susret, jer ne smijemo dozvoliti da budemo ovakvim činom iznenađeni. Uz to predlažem da se ekspediciji, odnosno meni lično ili mom zamjeniku, dadu odriježene ruke u pogledu postupanja prema familijama odmetnika i njihovih jataka«.⁵⁹

S novonastalom situacijom Jevđenijević je istog dana upoznao načelnika Sreza čevskog, naglašavajući da je načelnicima srezova Cetinja i Rijeke Crnojevića dao uputstva o sađejevstvu u cilju slamanja diverzantskih planova, stavljajući njemu u zadatak »da spreči vezu između buntovnika i nezadovoljnika na selima, kao i sa onim iz Nikšića«.⁶⁰

U kancelariji načelnika Okruga stalno su priticale nove vijesti o kretanjima i snazi importovanih grupa i gerilaca na terenu. Sreski načelnik na Rijeci obavijestio ga je 23. jula: »Četa o kojoj sam javio, dostavljaju (mi povjerljivi ljudi — D.Ž.) da je bila jačine 150 ljudi«, da u njenom sastavu ima »veliki broj oficira sa sabljama i grbovima«, da tamo kuda prolazi šire se vijesti »da idu da očiste dvor kralja Nikole, jer on dolazi, da su joj se po pričanju, »pridružili Banovići i Vučkovići s Prekornice« itd. Konstatuju-

⁵⁸ Isto, Načelnik Sreza riječkog — okružnom načelniku Cetinje, 22. VII 1919. pov. br. 269.

⁵⁹ Isto, Načelnik Sreza cetinjskog — okružnom načelniku Cetinje, 23. VII 1919, pov. br. 150.

⁶⁰ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — načelniku Sreza čevskog, 23. VII 1919, pov. br. 450.

ći da je situacija vrlo ozbiljna, on podvlači, da je neophodno »da se pošalje jedna jaka patrola ka Obzovici«, ne bi li ušla u trag pobunjenicima. »U Donjem Ceklinu ne znam za sad kako stoje stvari, dok dobijem izvještaje, a dovoljna bi bila jedna takva četa, pa da se sav Donji Ceklin digne«. Sve to jasno govori, kaže on na kraju, šta nam treba činiti.⁶¹

Budući da je Jevđenijević namah morao da nekamo otputuje, naredio je sekretaru Okružnog načelstva da on o novim pojedinostima vezanim za kretanje pridošlica iz Italije i gerilaca, u njegovom odsustvu, izvještava povjerenika Kraljevske vlade. On to i čini već 24. jula. U telegrafski sročenoj poruci, sekretar Komnen Spasić, javlja kraljevskom povjereniku: »Ovog časa dobio sam telefonsko saopštenje ove sadržine: Oko 9 sati večeras (između 23. i 24. jula — D.Ž.) izviješten sam od patrole sa Sinđona (na ulazu u Rijeku Crnojevića od strane Drušića — D.Ž.), da se čuje od Drušića, Rvaša i Dodoša velika graja i da se vide ognjevi. Da se Blatom opaža mnogo lađa i čuje graja. Od Drušića k pravcu Jezera čuje se naročito velika graja. Od Dujeve, Dubove i Začira vide se signali. Navrh Raške strane naročito se vidi stalna signalizacija, a navrh Čiste strane povremeno«.⁶²

Istog dana (24. VII) stigao je Okružnom načelstvu novi izvještaj sreskog načelnika Pejovića iz Rijeke Crnojevića. Između ostalog, on ističe da je na njegovom terenu viđena »jedna nova četa bandita (importovanih iz Italije — D.Ž.) u jačini od 100 ljudi. Pregazila je, nastavlja dalje, rječicu Biševinu, koja otiče iz Gornjeg blata i odsjela u Piskovi Do između Buze i Bobije. Naglašava da je četa bila jako naoružana, pored ostalog, i sa dva mitraljeza. Osobito ga unespokojava činjenica, što bi svaki oružani pokret protiv postojeće vlasti naišao na podršku naroda. U izvještaju on naime skreće pažnju: »Čim su ovi prošli, svi radnici iz Dodoša koji su radili u polju Žabljaka, Dujeve, Rvaša, Drušića i Bobije, napuštili su svoj rad, otišli kućama i latili se oružja, a ne zna se da li su gdje pošli«.⁶³

O kretanju povratnika koji su došli iz Italije u dvjema grupama, sekretar Okružnog načelstva, Spasić, poslao je istog dana (24. VII) još dva izvještaja povjereniku Kraljevske vlade. U njima je ponovio pojedinosti koje je dobio od sreskog načelnika Rijeke Crnojevića u vezi kretanja povratnika i propagandi koju šire, kao i o tome da je preduzeo korake na organizovanju dviju potjera, jedne s od Lješanske nahije, a druge iz pravca Cetinja, koje bi sadejstvovale u borbi ukoliko bi došlo do sučeljavanja sa diverzantskim grupama.⁶⁴

Prema onome što su izjavljivali, povratnici iz Italije nijesu, u trenutku dolaska, imali namjeru da organizuju oružani ustanak. Naprotiv, cilj im je bio da razvijaju i šire antiokupacionu propagandu, da podstiču nezadovoljstvo naroda i njegovo distanciranje od postojećeg poretka. U jednom dopisu okružnog načelnika Jevđenijevića, obrazlažu se planovi, koje su, prema instrukcijama Komande crnogorske vojske u Italiji, povratnici željeli da realizuju. O njima on govori na način kako su mu ih interpretirali njegovi po-

⁶¹ Isto, Načelnik Sreza riječkog — okružnom načelniku Cetinje, 23. VII 1919, pov. br. 270.

⁶² Isto, Sekretar Okruga cetinjskog — povjereniku Kraljevske vlade, 24. VII 1919, pov. br. 475.

⁶³ Isto, Načelnik Sreza riječkog — Okružnom načelstvu Cetinje, 24. VII 1919, pov. br. 290.

⁶⁴ Isto, Sekretar Okruga cetinjskog — povjereniku Kraljevske vlade, 24. VII 1919, pov. br. 469.

vjerljivi ljudi. Na temelju toga, okružni načelnik kaže, da je osnovni zadatak njihovog dolaska »ne da vode borbu«, već da sarađuju s odbjeglama u šumu i šire propagandu o navodnoj odluci savezničkih zemalja, da uzmu Crnu Goru pod svoje pokroviteljstvo, da povrate kralja Nikolu u Crnu Goru, i da se u njegovom prisustvu crnogorski narod plebiscitarno izjasni o budućem statusu Crne Gore u Jugoslaviji. Dakle, za sad, narod treba samo da se protivstavi okupacionoj vlasti, izbjegavajući prolijevanje krvi. U trenutku povlačenja nametnute vlasti, treba se pobrinuti da se onemoguću odstupanje domaćih ljudi koji su slijepo služili okupacionom poretku; treba ih zadržati da im narod sudi za nedjela koja su počinili, osobito zbog prolivene krvi, čiji su oni vinovnici. Imajući sve to u vidu, Jevđenijević na kraju upozorava »da je stanje ozbiljno«, ne samo zbog onoga što se događa u Okrugu cetinjskom, već i u drugim sredinama. Stoga naređuje da »preduzmete sve potrebne mere« da se širenje pomenutih glasina suzbije odnosno da oni koji ih šire budu onemogućeni i uništeni.⁶⁵

Dobro organizovane i sinhronizovane potjere udruženih snaga žandarmerije, vojske i policije, čiju su prethodnicu uvijek činile bjelaške omladinske leteće čete, po potrebi mobilisane, pristupile su sistematskom pretraživanju terena u cilju uništenja povratnika i njihove baze kojoj su se pridružili — gerilskog pokreta. Opštine, mjesta i sela, prokazivani kao njihova utočišta i skloništa bili su izloženi specijalnim metodama represije i šikaniranja. I pri takvom stanju stvari narod je podupirao i štutio odbjegle u šumu. Uz progone kojima su bili izloženi, gerilci su, kad god su to mogli, izbjegavali otvorenu borbu sa svojim progoniteljima. U tome su, uglavnom, uspijevali do pred kraj septembra 1919. godine.

Osokoljeni pomoću koja je trebalo da dođe spolja, u koju su polagali izvjesne nerealne nade, gerilci su odlučili da povedu otvorenu borbu s udruženim režimskim i mobilisanim bjelaškim snagama. Između ostalih, o tome govori i jedan izvještaj zamjenika Sreza čevskog, Ivana Saveljića, upućen okružnom načelniku na Cetinju, Jevđenijeviću, s kraja septembra 1919. godine. U tom aktu piše: »Izveštava se načelnik da je juče 29. ov. mj. (septembra 1919. —D.Ž.) omladina Sreza čevskog vodila borbu sa neprijateljem. Neprijatelj se nalazi (u) brdima cuckim na granici sa Bjelicama. Neprijateljski lanac je od Dida-Stankove Kamenice, Ržanog Dola, glavnica Prosenog Dola i Lipe do Trnjina. U tom lancu nalaze se do 200 (...) bandita sa stanovništvom cuckog plemena«. Ovom dvoboju prethodio je, kaže Saveljić, »kršaj »u kojemu je (28. IX — D.Ž.) učestvovala naša omladina levokrilne kolone i vojnici čete Cetinjskog bataljona«. Omladinska prethodnica imala je dvojicu ranjenih, obojicu iz Zagarača. Sukobljene strane zadržale su, završava on svoj raport, položaje iz prethodnog dana.⁶⁶ Svojem izvještaju Saveljić je priložio tekst proglasa ustaničke komande, koji je Komandi gonilaca predala u Prosenom Dolu jedna dvanaestogodišnja djevojčica. Poruka gerilaca protivničkom taboru je glasila: »Zar se još nijeste nasitili što ste naše kuće opalili i naše familije ostavili bez nigdje ništa, nego ste krenuli da ni nama ne date stanuti nogom na zemlju, a tako i stanovništvu, koje ste kao Kačaci opljačkali sve do gole kože. Mi vas ovim posljednji put po-

⁶⁵ Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — načelniku Sreza cetinjskog 30. VII 1919, pov. br. 319.

⁶⁶ Isto, Zamjenik načelnika Sreza čevskog — okružnom načelniku Cetinje, 30. IX 1919, br. 362.

zivamo da smjesta idete u svoja mjesta (misli se na bjelašku omladinu — D.Ž.). — Ne šćenete li to učiniti, zadajemo vam Božju vjeru, ko gođ bude nosio pušku i išao za nama bez razloga, ubijaćemo ga, kuće im paliti i rob-lje klati, jer smo se dosta i odviše klonili da ne prospamo crnogorsku krv, a vi, moguće je, da ste to naše uklanjanje pripisivali našoj slabosti. Ostavi-te nas na miru da se mi sa Srbijancima i onim našim domaćim izdajnicima koji vas na to nagovaraju, razračunamo (...). — Dakle, neka vjeruje ko šta hoće i neka radi kako mu se najbolje dopadne, a vas koji idete u pljačku i poćeru opet savjetujemo, okanite se svega toga, jer vam je ljepše. Ako propuštite vrijeme i ne okanite se, još malo, biće vam kasno⁶⁷.

Građanski rat između politički polarizovanih Crnogoraca, privrženika i protivnika okupacione vlasti, poprimao je sve oštrije oblike. Gerilci su se odlučili da svojim progoniteljima odgovaraju istom mjerom, ukoliko se ne okane ambicije o njihovom uništenju. Međutim, gerilskom pokretu vrijeme nije bilo naklonjeno. Nadanja u pomoć saveznika i razumijevanje njihovih plebiscitarnih htijenja, sve više su poprimala oblike praznih iluzija. Njihove političke šanse postajale su, dakle, sve bezizglednije. Režim je preduzi-mao sve što mu je stajalo na raspolaganju da sve punktove gerile što prije uništi i najgrubljim nasiljem pribavi poretku političku stabilnost. Izglede za održavanje gerile umanjivala je i prijeteca zima s kojom je trebalo da se suoće.

Baš u vrijeme kad su se mehanizmi vladajućeg poretka u Crnoj Gori pripremali da unište sve gerilske oaze, pronosile su se vijesti o novom po-kretu crnogorskih trupa iz Italije i njihovom deportovanju na domaće tle. Uznemiravanje inače nesigurne vlasti u Crnoj Gori, posebno u Okrugu ce-tinjskom, približavalo se kulminaciji. Povjerenik Kraljevske vlade za Crnu Goru uputio je početkom decembra strogo povjerljivi akt načelniku Okru-ga cetinjskog, u kojemu ga podsjeća na neke ranije instrukcije u pogledu razračunavanja s gerilskom aktivnošću i potom nastavlja: »1) Da preko poli-cijskih organa i uglednih ljudi u svim mestima toga Okruga razvijete naj-življu agitaciju protivu tuđinske, talijanske akcije i njenih plaćenih agenata (misli na pripadnike gerilskog pokreta otpora — D.Ž.) na ovoj teritoriji. Da živo predočite svu nesreću i sramotu, koju ta tuđinska najamnička akcija nanosi narodu u Crnoj Gori i njegovom tradicionalnom ponosu. Postarajte se da sve one koji ma u koliko učestvuju i ma čime pomažu tu neprijatelj-sku akciju predstavite i pokažete narodu kao talijanske agente i neprijate-lje našega naroda i njegove budućnosti. Potrudite se na sve načine da što više zatalasate narod protivu te tuđinske akcije. Sve ovo potrebno je radi preduzimanja daljnjih mera, koje će vam naknadno preporučiti, čim istekne ostavljeni rok 20. decembra ove godine.⁶⁸ 2) Postarajte se najživlje da orga-nizujete brzu i pouzdanu izveštajnu službu u svim srezovima, naročito gde ima bandita i njihovih pomagača. Ovo ćete vršiti preko svijuz sreskih i op-štinskih organa, žandarma, a po potrebi i preko drugih pouzdanih ljudi. Or-ganizaciju treba tako izvesti, da najhitnije i najtačnije budete obavešteni o svemu u ovom pogledu i da najbrže saznate svako kretanje bandita i nji-hovih jataka i pomagača. — Organizaciju obaveštavanja izvršićete tako: da

⁶⁷ Isto, Prepis pisma ustanika uz akt zamjenika Sreza čevskog — okružnom načelniku Cetinje, od 30. IX 1919, pov. br. 362.

⁶⁸ Valjda je bila procurila vijest da do tog datuma treba da se sprovede plan iskrcavanja crnogorskih trupa iz Italije.

bi me mogli odmah, a naročito počev od 10. ov. mca, svakoga dana najtačnije izveštavati o mestu gde se odmetnici nalaze, o njihovom broju i po mogućstvu o njihovim imenima, naročito imenima njihovih vođa; o mestima i licima koja ih naročito pomažu i prikrivaju i najzad o merama koje u svakom slučaju preduzimate. Svakoga dana redovno ćete mi ovim putem šiljati svoje proverene izveštaje. — Potrebne, razumno učinjene troškove oko ovoga, dobićete uvek od mene, čim ih ovim putem zatražite. — O prijemu ovog naređenja odmah ćete me izvestiti.«⁶⁹

Tipičan okupatorski odnos tuđinske vlasti prema jednoj porobljenoj zemlji, došao je u ovom dokumentu do punog izraza. Najodgovorniji čovjek — povjerenik Kraljevske vlade za Crnu Goru — preporučuje svojim počinjenim organima, najdrastičnije mjere u pogledu gušenja svih oblika nezadovoljstva, samo da se postigne cilj o stabilizaciji vlasti. Pri sprovođenju takvog plana ne postavlja se pitanje iznosa sredstava koja treba utrošiti za tu svrhu, jer će to nadoknaditi ekonomski izrabljene mase, utjerivanjem poreza i drugih vidova nametâ.

U okviru šireg plana o uništenju gerilskog pokreta o čemu je bila krajem 1919. godine donesena odluka na najvišem državnom nivou, povjerenik Kraljevske vlade, koji je dobio najšira ovlašćenja u tom pogledu, tražio je od svih područnih organa u svojem djelokrugu, da izvrše novu nominalnu mobilizaciju dobrovoljaca u tzv. omladinske leteće čete. Takav oblik prikupljanja režimskih pristalica smatran je najpogodnijim, jer se računalo da će te formacije biti najbeskompromisnije u razračunavanju sa antirežimskim pokretom. Izgleda, međutim, da su takve osvetničke strasti krajem 1919. godine, bar u tom trenutku, bile splasnule. Novi sreski načelnik u Rijeci Crnojevića, Petar Popović, izvijestio je 17. XII okružnog načelnika na Cetinju da se »Svega dosad prijavilo u tri opštine 26 dobrovoljaca. Od ostalih nemam izvještaja, mada ove sa urgiranjem po treći put tražim. Omladinske organizacije izgovaraju se, da su svi pozvani, biše došli, a ovako mali broj da ne mogu odrediti, niti se hoće svojevrijemno prijaviti.«⁷⁰ Citiranu misao moguće je tumačiti samo tako, da je zavrbovana omladina sama, ili bar jedan njen dio, počela dolaziti k sebi, da je okupaciona vlast koristi u sopstvenom interesu, uvlačeći je u građanski rat, koji njoj samoj donosi nesreću. To je mogao biti razlog što je jedan broj mladih ljudi izbjegavao, koliko je to mogao, da učestvuje na strani režima u obračunu s gerilskim pokretom. Na izvođenje takvog zaključka upućuje i podatak, da se iz Sreza čevskog, gdje je bjelaška baza pri ulasku srpskih trupa u Crnu Goru, bila jaka, odazvala pozivu za učlanjenje u nove leteće čete u relativno neznatnom broju. Na spisku prijavljenih bilo je svega 25 omladinaca. Taj broj se nije povećao ni nakon više uzastopno ponovljenih apela.⁷¹

U cilju realizacije sveobuhvatnog strateškog plana o uništenju gerilskog pokreta u Crnoj Gori, prvjenstveno u Okrugu cetinjskom, povjerenik Kraljevske vlade je od organa vlasti na terenu tražio podatke o brojnoj snazi gerilaca, njihovog sastava po mjestima, njihovim rukovodećim ljudima. Taj

⁶⁹ Isto, Povjerenik Kraljevske vlade — okružnom načelniku Cetinje, 2. XII 1919, pov. br. 2348.

⁷⁰ Isto, Načelnik Sreza riječkog — okružnom načelniku Cetinje, 17. XII 1919, pov. br. 8208.

⁷¹ Isto, Načelnik Sreza čevskog — okružnom načelniku Cetinje, 14. XII 1919, pov. br. 5029.

zahtjev je bio postavljen u dodatnoj naredbi koja je dovođena u vezu s njegovim generalnim naređenjem iz početka decembra. U odgovoru povjereniku, načelnik Okruga cetinjskog naveo je 9 gerilskih grupacija koje djeluju na njegovom području, sa ukupno 327 ljudi. »U isto vreme, čast mi je izvetiti Vas«, kaže on dalje, »da se ovo brojno stanje četa, prema izveštajima, menja, ali su uglavnom, koliko se moglo utvrditi, ovo glavni vođe (navodi njihova imena — D.Ž.) (...) i ovoliko je sadašnje stanje njihovih četa.«⁷²

* * *

Ovaj prilog nema pretenziju da na osnovu raspoložive građe razriješi sve složenosti odnosa kroz koje je prolazio crnogorski narod pod kraj i nakon prvoga svjetskog rata. Željelo se samo da se, do izvjesne mjere, ukaže na novostvorenu političku situaciju, na izvedeni plan okupacione vlasti kojim je uspjela da Crnogorce gurne u međusobni unutrašnji obračun, u građanski rat, čije su posljedice bile teške. Pošlo je to za rukom srpskim trupama uz potporu bjelaških snaga, na koje se oslonila okupaciona vlast pri formiranju svojeg vladajućeg instrumentarija za koji je Kraljevina Srbija, uz pristanak saveznika, dobila mandat na kraju 1918. godine. Po ukupnim svojim postupcima, po načinu ustrojstva vlasti, po omalovažavajućem odnosu prema crnogorskom narodu, njegovoj istoriji, tradiciji i državi, bila je to tipična okupaciona vlast u punom smislu riječi. Najnedoglednije posljedice takve vlasti iskazale su se u tome, što joj je pošlo za rukom da od Crne Gore napravi poligon za vođenje građanskog rata između dviju tada još neoformljenih domaćih političkih grupacija — bjelaša i zelenaša. Na njihovom međusobnom razračunavanju ona je jedino i imala šansu da se održi. Tu tešku hipoteku koju mu je nametnula 1918. godina crnogorski narod je nosio tokom čitavog međuratnog perioda.

---

⁷² Isto, Načelnik Okruga cetinjskog — povjereniku Kraljevske vlade, 27. XII 1919, pov. br. 1388.

Zusammenfassung

ZUR STUDIE DES WIDERSTANDES GEGEN DIE NEUEN MACHTHABER IM BEZIRK CETINJE ENDE 1918 UND ANFANG 1919

Prof. Dr. Dragoje Živković

Ende des Jahres 1918 marschierten serbische Truppen unter der Firma »jugoslawisch« und mit Zustimmung der Verbündeten in Montenegro ein und besetzten das Land. Es wurde gleich auch eine neue vorläufige Regierung gebildet. Um vor der Weltöffentlichkeit wenigstens den Anschein einer Legitimität zu wahren, wurde in der Stadt Podgorica die sog. »Velika narodna skupština« (Große Nationalversammlung) einberufen, die allerdings ausschließlich von den »bjelaši« (den »Weißen« — den zuverlässigen Anhängern des Besatzungsregims gebildet wurde. Gegen die von außen aufgezwungene Macht erhob sich das montenegrinische Volk in Massen, was zum Ausbruch einer offenen Rebellion Anfang 1919 führte. Mit diesem Aufstand begann ein blutiger Bürgerkrieg im Lande, der mit unterschiedlicher Intensität mehrere Jahre wütete. In zwei Flügel der noch nicht organisierten bürgerlichen Gesellschaft — die »zelenasi« und die »bjelaši« (die »Grünen« und die »Weißen«) gespalten bekämpften sich die Montenegriner gegenseitig, was der an sich instabilen Besatzungsmacht die Möglichkeit gab, sich zu behaupten.

Eines der Brennpunkte des Bürgerkriegs war der Bezirk Cetinje. Gleich nach der Niederwerfung des Januaraufstandes und der Einführung der Vergeltungsmaßnahmen gegen seine Teilnehmer begann sich die Guerillabewegung in dem Bezirk zu verbreiten. Außer der Tatsache, daß das Volk größtenteils auf der Seite der Guerilla stand, drückte es auch auf andere Art und Weise seine Unzufriedenheit und den Widerstand gegen die neuen Machthaber aus. Hier soll die Ablehnung der Rekruten, in einem Militär zu dienen, das sie nicht als das ihre ansahen, die Desertion derjenigen, die schon seit früher in dieser Armee dienten, und die Unterstützung des Volks für alle Formen der Opposition erwähnt werden. Auch verbreitete das Volk durch seine Kanäle und mit eigenen Methoden seine Propagande, agitierte gegen die Unterdrückung der Militärmacht und stellte die Forderung, selbst über sein Schicksal entscheiden zu können. Allen diesen und auch anderen Formen der Aktivität versuchte sich die neue Macht zu widersetzen, indem sie Repressionen über das Volk ausübte, Verhaftungen, Schikanierungen Plünderungen durchführte, die Bewegungsfreiheit einschränkte u. ä. Erfolg war aber keiner zu verzeichnen. Im Gegenteil, jede repressive Maßnahme erzeugte Gegendruck und trug so zur nationalen Ernüchterung und der inneren Homogenisierung des nationalen Wesens bei. Und jener geringere Teil des Bürgertums wurde — wenn er die Tatsache, daß er sich zuerst von den neuen Machthabern hatte anwerben lassen, nicht bereute und nicht Anschluß an das gesunde Wesen des Volkes suchte — abgelehnt und dem Spott ausgesetzt. Trotz aller Übel, die der Bürgerkrieg verursachte, hat das montenegrinische Volk daraus eine wichtige Lehre gezogen über die Notwendigkeit, zu sich selbst zurückzufinden und sich mit den anderen jugoslawischen Völkern zu verbinden, allerdings nur auf der Grundlage der vollen Gleichberechtigung.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.